

genija

JURIJ
KOZJAK

JURIJ
KOZJAK

Josip Jurčič: Jurij Kozjak

Založba Genija
Za založbo: Blanka Jarni
Oprema: Dubravko Gecan
Ljubljana, 2012

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

821.163.6-32(0.034.2)

JURČIČ, Josip
Jurij Kozjak [Elektronski vir] / Josip Jurčič. - El. knjiga. -
Ljubljana : Genija, 2012

Način dostopa (URL): www.e-knjiga.si

ISBN 978-961-280-139-7 (pdf)

260771584

Josip Jurčič

Jurij Kozjak

Prvo poglavje

Gorjé, kdor nima doma,
kdor ni nikjer sam svoj gospod.

S. Jenko

Bili so pri nas na Slovenskem nekdam drugi in drugačni časi. Ko bi bilo mogoče, da pride kdo naših pradedov z onega sveta, težko bi spoznal spremenjenih vnukov in lastne svoje domovine. Ne mislimo pa samo tiste spremembe, ki jo še dandanašnji stari očetje z zapečka pripovedujejo in tožijo, da se je nas napuh poprijel, da se mi oblačimo v tanka, mehka oblačila, naši očetje pak in naše matere so nosili in nosili surovo prtenino domače preje in domačega kroja: temveč menimo le spremembo splošnega življenja vsega ljudstva.

Gospôda po gradovih, zidanih visoko po gorah in gričih in trdno na skalo postavljenih, imela je največjo oblast. Kmet ji je bil bolj hlapec ko prost človek. Nevednost je bila doma pri gospodu in tlačanu, pri bogatinu in beraču. Kjer je pa nevednost, tam je mnogo neumnosti, prazne vere in vraž. Zato se bere v starih listinah, da so

v prejšnjih časih marsikatero grše babšč, ker so menili, da je čarovnica, posadili na gorečo grmado in jo živo sežgali.

In koliko so zlasti naše slovenske dežele prebile po Turkih! Skoraj čuditi se moramo, da so še take ostale. Svoje pradede pa moramo spoštovati, da so nam ohranili deželo in rod.

In kje so današnji dan gradovi, nekdanj sovražnikom trepet in strah? Le razvaline še vidimo na gorah, le majhni ostanki nam pričajo, da so nekdanj bili, in živo pripovedujejo, da človek malo malo časa potuje tod; posamezni človek mine, rod ostane. Le še v pravljicah in pripovedkah živé med nami vitezi, ki so delali nekdanj za dom s krepko desnico.

Izmed mnogih razvalin po dolenskem Kranjskem je znamenit grad Kozjak, kolikor se ga še ni sesulo. V petnajstem stoletju je stal grad še trden, kakor bi bil zidan za večnost. Ponosno so moleli okrogli stolpi na hribu proti nebu, naznanjevaje od daleč vsakemu, da tu noter ne pride nihče, kogar gospodar noče sam rad sprejeti. Obzidje, zidano po umetni roki, stalo je nepredrtno kakor stara skala.

Kakor grad bili so tudi njegovi stanovalci silni, mogočni gospodje. Ohranili so bili svoje prosto slovensko ime – Kozjak, ki je v rodovini segalo daleč nazaj v nepojmljive čase slovenske zgodovine tudi potem, ko so večidel vsi prosti domačini morali umakniti se tujim

plemenitašem iz Nemške in Laške. Kozjaki so bili tedaj plemenita rodovina slovenska, kakršnih je zdaj, žalibog, čisto malo pri nas, ker so še tiste pomrle, kar smo jih imeli nekdam, kakor, postavim, ravno letá.

Na drugem hribu, ne daleč od Kozjaka, je stal drugi grad – Šumbreg. Neka pravljica pripoveduje, da sta bila zidarja, ki sta zidala ta dva gradova, brata in da sta zidala obenem. Ker pa sta imela oba samo eno kladivo, moral je tedaj prvi kamenje vtikati, kadar ga je drugi tolkel.

Pred kakimi štirimi sto leti sta živelá dva brata Kozjaka, Marko in Peter.

Marko, starejši brat, mož blizu štiridesetih let, bil je gospodar rodovinskega gradu in nekaj drugih lastnij, ki so bile kozjaškega imena in lasti. Bil je mož zastaven na telesu, krepke roke, pa tudi blagega srca – dobra duša. Ubogim kmetom ni bil noben graščak boljši oče ko Marko Kozjak. Ko je bil komaj otročja leta prerastel, poslal ga je oče na Nemško, da bi se izuril v tedanji vedi, edino imenitni in veljavni – v orožju. Mladenič se je bil večkrat skazal hrabrega junaka; v marsikaterem boju na tujem se je razvila gibčnost njegovega duha in telesa. In ko mu doma oče umrje nanagloma in ga pokličejo na dom, da bi prevzel lastnijo po očetu, odpustili so ga s pohvalo iz cesarske vojske.

Domá so mladege viteza častili in ljubili vsi pošteni sosedje. Seznanil se je bil kmalu potem, ko je prišel na dom, s sosedovo devico, hčerjo Šumbregovo, in jo je

tudi v zakon vzal. Toda Bog mu ni dal dolge zakonske sreče: žena mu umrje že pri prvem porodu, zapustivši mu edinega sina – Jurija. Da bi se bil Marko Kozjak vdrugeč ženil, tega ni bilo misliti; ljubil je rajnko svojo ženo preveč, morda toliko bolj, ker jo je imel le malo časa. Torej si nameni vso skrb in ljubezen le temu posvetiti, da bi svojega sinčka Jurija, kateri ga je živó spominjal na rajnko ženo, zredil za dobrega kristjana in dobrega državljana.

Za meč ni prijel druge krati, samo kadar so Turki prestopili v razbojnih četah meje slovenske dežele, kar se je tačas skoro leto za letom zgodilo. Kadar pa je pritiskal Turek, tačas je Marko Kozjak radovoljno zbral in orožil svoje hlapce in kmete in pomogel deželi, kar je bilo njemu moči. Ko so pa Turki ali s pobitimi črepinjami ali pa siti ropanja, požiganja in krvi vrnili se spet na Turško, umaknil se je tudi on v svoje ozidje nazaj; ljudstvu pa je pomagal, da je zapaljena in razdrta domovja zopet postavilo, in na vse moči celil rane, ki so jih v neprestanem boju Turki bili Kranjcem.

Ves drugačen mož je bil njegov brat Peter Kozjak. Ker je bil drugi sin, mlajši od Marka, odmenil ga je oče za duhovski stan. Bil je tudi slabe postave, za orožje tedaj čisto nesposoben. Že v mladih letih je bil potuhnjen, zvit in poreden; in ko mu je še mati odmrila, starejši brat pa odšel na Nemško v vojno: spridilo se je še tisto dobro na njem, kar ga je imel po naravi. Ker ga je oče odstavljaj

in malo pečal se zanj, odstavljali so ga tudi drugi; celó posli so ga zametali. Zato pa se mladi gospodič ni bližal nobenemu človeku; vsakega je sovražil, ker je menil – nekoliko res po pravici – da ga vse sovraži. Pečal se že otrok ni z ljudmi, le gosi je preganjal po očetovem dvoru in s palico živali pobijal. Tako se je mlado zanemarjeno srce navzelo tudi neusmiljenosti. Kar pa se mlademu človeku vsadí, to pri starem obrodí.

Ne gledé na nagnjenje in poklic, ne na svetost duhovskega stanu, pošlje oče Petra v klošter v bližnjo Stično, češ da bode le preskrbljen za lahek kruh, drugo se bode že samo naredilo, kar je menihu treba. Pa samo se le kaj slabega naredi. Mladenič je bil sicer dobre glave, bistrega razuma, pa bil je tudi v kloštru sam svoj in trmoglav; ni se hotel tega učiti, kar so mu velevali. Tudi molitev mu je bila malo povšeči, odtegoval se je menihom in vsakemu povelju. Precej so videli, da iz njega ne bode dobrega duhovnika. Pa opat je za prvega zavoljo očeta potrpeval z njim, misleč, da se še popravi; ko pa je ostal zmerom tisti potuhnjeni Peter, pošljejo ga iz kloštra očetu domov.

Kaj je hotel oče z njim? Do meča ni kazal Peter nobenega veselja in tudi ni bil za to, ker mu je bil Bog že od mladih kolen noge malo na vnanjo stran skrivil, veliko glavo pa na kratek vrat in široka pleča z vzvišeno grbo postavil. Meniška kuta bi bila morda te pohabe pokrila, tako je mislil oče Petrov, ali železni oklep bi se ga ne bil dobro oklenil in prijel. Odloči mu torej oče izbo v

zadnjem kotu gradu, kjer so bile hranjene stare pisane bukve. In ker Peter ni imel drugega dela, jel je stare bukve preišljevati in brati, delo, ki nekdam ni bilo tako lahko kakor zdaj, ko imamo na papir tiskane knjige.

Kmalu potem umrje stari Kozjak. V poslednji oporoki zapiše večji del svojih lastnil starejšemu sinu Marku, ki je bil zdoma, nekoliko pa mlademu sorodniku Ludoviku Kozjaku. Peter ni dobil nič drugega kakor dober kot, to je stanovanje in vse preskrbljeno do smrti, pri bratu Marku.

Ko bi bil oče prepustil sinu Petru kako lastnijo, ne bi se bil letá veliko zmenil zanjo; prodal bi jo bil morda kakor Ezav Jakobu prvenstvo za torilo leče. Zdaj pa ga je grizlo to, ker je videl, da mora povsod zadnji biti, in le še bolj mu je srce zatemnelo. V resnici mu ni bilo nobene sile. Skrbi ni imel nobene; varno po tujih rokah hranjeno stanovanje mu je dajal brat Marko, poklican z Nemškega. Ali gospod Peter si je bil v glavo vtisnil, da mora biti sam svoj gospod; in s svojo učenostjo je menil, da bere v razstavi in razvrstitvi nebeških zvezd, da kdaj še obogati in sam svoj postane.

Srcá, ki ima že druge pregreške na sebi, prime se kaj rada lakomnost posvetnega blaga. Vse te misli in želje pa so se rodile v sredi Petrovega srca; nikomur jih ni povedal, le stenam svoje izbe. Bile bi zakopane in svet ne bi bil nikdar znal zanje, ko bi jih ne bil Peter pozneje očitno pokazal.

Drugo poglavje

Ti štibalarski tatjé
hujši so ko volejé.

Narodna pesem

Kakih petdeset let popred, preden se je pričela naša povest, prišli so cigani v naše kraje. Popred niso bili znani tod po Evropi in še današnji dan ne vemo za gotovo, od kod so za prvega prišli. Zgodopisci tedanjih časov pripovedujejo, da je tuj narod v Evropo priromal – rjave kože, neznane noše in tujega jezika. Ti čudni ljudje so se izdajali za kristjane, rekoč, da pridejo iz Egipta. Imeli so morda izprva tudi lastne kraje. Kmalu pa so se razšli v drhalih po vseh evropskih deželah, kjer so si skoraj povsod prebivalce razdražili z avoljo svojega lenega pohajkovanja in pa še bolj z avoljo tega, ker so preradi tega ali onega ogoljufali in le slabo ločili, kaj je moje, kaj tvoje.

Bilo je poletnega večera. Sonce je bilo komaj še za dve pedi visoko. Pod gradom Kozjakom v grmičju si je bila postavila ciganska drhal šotore. Umazane rjuhe so

bile pretegnjene po zakajenih slemenih, iz palic napravljenih. Pred šotorom so kurili ogenj. Velik kotel je visel nad plamenom in mlad kuštrav cigan je mešal po njem z leseno kuhalnico. Na ražnju je obračala na pol osmojeno četrto ukradenega kozla majhna ciganica črnih velikih oči. Veči del so bili šli ciganje po bernjavi in goljufiji v bližnje vasi; le malo jih je bilo v šotoru. Vračali pa so se zmerom bolj z nabranim brašnom: s špehom, maslom in drugo ropotijo.

Glavar tega krdela, velik, suh cigan s svetlimi očmi, dvigne se naposled, pokliče mladega kuštravega fantina, ki je kuhal, in oba koračita mimo koščatih konj in oslov, ki so po navadi ciganom tovore prenašali iz kraja v kraj, od vasi do vasi.

»Slušaj, dečko,« pravi cigan mlajšemu, »doboš si danes lahko dobrega konja tu gori v gradu. Uren bodi, jaz ti pomagam. Hlapce bo tvoja mati premotila, ti odvežeš konja, prvega pri vratih, vrane barve, in ga odpelješ do velikih vrat, tam te čakam jaz, vse drugo bom storil potlej sam.«

»Bodem, oče! In konj bo moj, si rekel?« odgovori mladi.

»Ti ga boš jezdil. Jutri gremo čez mejo, nihče ga ne bo videl v naših rokah. Kadar pridemo čez mejo, lahko ga prodamo.«

Na poslednjo misel je hotel mladi ciganič nekaj ugovarjati, vendar osorni pogled starejšega utiša ga na mah.

Oba gresta tiho navzgor po grajskem potu. Ko pa storita ovinek, da bi ju bil mogel grajski vratar s svojega stražišča videti, ogneta se v stran. Dospeta do ozidja. Dolgin, mlajšemu oče, se pripogne, sin skobacá mu na hrbet, od tod na ramena. Potem se dolgin počasi spne s svojim živim tovorom pokonci ob zidu.

»Dosežeš?« vpraša stari.

»Manjka za pol komolca,« odgovori fantič in spenja roke, da bi se vrh zida poprijel in gor splezal. Ciganski oče se postavi še bolj tik zida, stopa na prste in daljša rame, kolikor more. Zmerom pa so bile sinu roke za pedenj prekratke. Stari cigan kolne med zobmi in strese nevoljen sina raz sebe. Iz kamnov, ki so odkrhnjeni od zida ali strehe ležali krog ozidja, napravita si podlogo. Oče stopi nanjo in kmalu je klečal mladi cigan na zidu.

»Vidiš konjski hlev?« vpraša oče od zdolaj.

»Vidim in mater vidim na dvorišču,« odgovori maček ciganski na zidu.

»Hoj! Glej, da mi izvedeš tiho konja iz hleva in ga priženeš ob zidu do vrat; ako ne, varuj se me! Jaz te počakam pri vratih.« Tako je govoril šepetaje dolgin svojemu sinu na zid. Ta pa ni poslušal do kraja očetovih besed. Naglo ga je zmanjkalo z zida v dvorišče.

Medtem so se zbrali grajski hlapci konec konjskega hleva okoli stare ciganke. Drug drugega so sklicali in našlo se jih je bilo veliko okrog babure, stare ciganke, ki je vedela mnogo povedati.

»Od kod ste pa, vi ciganje?« vpraša jo prvi hlapec.

»Daleč semkaj smo prišli iz egiptovske dežele,« govori ciganka, po strani se pa skrivaj proti hlevu ozira, »iz egiptovske dežele; veste, kje je to?«

»Nu, slišal sem o njej v pridigi,« pravi stari vojni hlapec Ožbe. »Na Nemškem sem bil marsikje; tudi dol na Hrvaško in na Češko smo šli z mečem – še z rajnkim gospodom, v Egiptu pa še nisem bil.«

»To mora biti za devetim morjem,« dostavi tretji hlapec.

»Res je,« pravi zopet ciganka. »Sv. Jožef in Marija sta potovala z otrokom Jezusom v Egipt. To ste slišali. Mi ciganje, ne mi, naši očetje niso hoteli sprejeti Jezusa in Marije in zato moramo sedem let romati po vsem svetu, vse križem, ljubi prijatelji, za kazen romati!«

»Sedem let pravite,« oglasi se hlapec, »tedaj treba vas zapoditi s palico, zakaj pa že romate, kar imam jaz zobé v čeljustih?«

Na to vstane krohot in smeh na dvorišču.

»Stoj, ljubi moj prijatelj! Meniš, da bi mi ne šli radi domov, ko bi mogli; pa zavirajo nas zadržki mnogovrstni; kaj ti pravim, prijatelj, ti bi me ne mogel razumeti.«

»Lej, lej,« odgovori peti hlapec, »ali meniš, da bi tudi ti znala kaj, kar mi ne bi? Morda celo kakor naš gospod Peter,« pri tej besedi se ozre, ali ga ni kdo čul, »naš gospod Peter, ki zna brati in se na zvezde ume?«

»Daj mi dlan, prijatelj moj, in povem ti, kaj se ti je zgodilo in kaj se ti bo še.«

»Priatelj nisem tvoj, starka! Nekaj bi ti pa dal, ko bi mi povedala, kaj bo z menoj. Kje pa poznaš, kje?« Rekši, ji pomoli dlan.

»Potrpi, potrpi! Ti si bil dvakrat v smrtni nevarnosti, še v tretje boš; to se pa ne bere, ali jo prestojiš. Pač, nemara da jo boš. Enkrat si se mislil ženiti, pa ti niso pripustili. Ženil se pa boš čez leto in dan in mlado vdovo vzal,« prerokuje ciganka.

»Ti gotovo po metli hodiš na Klek. Vse ti ugame baba.« Tako vzklikne hlapec in vsi naenkrat hoté zvedeti prihodnje svoje usode.

Ciganka si izmišlja, laže in prerokuje jim zavrstjó. Dobro pazi, da bi ne zinila nobene, ki bi vsakemu ne bila za silo prav obrnjena. Kozjaški hlapci so strmé menili, da imajo zlodejko s Kleka pri sebi, zakaj vsak je mislil in trdil, da mu je skoraj vse po pravici in resnici razodela.

Ko so se hlapci razmišljeni s ciganko pogovarjali, pride graščak, gospod Marko Kozjak, na drugi konec dvorišča. Vidé, da so se hlapci v drhal zbrali, hoče zvedeti, kaj imajo. V ta hip pa mu naproti priteče sinček, šestletni Jurij, in govori: »Oče, pojte gledat, pojte! Tuji hlapec je našega vranca odpel in ga žene venkaj. Jaz sem mu rekel, naj ga pusti, pa me je hudo pogledal in hotel me je prijeti. Pojdite!«

Rekši, vleče deček gospoda k vratom. Tu zagleda Marko ciganskega fantina, kako si prizadeva splezati na njegovega najlepšega konja.

Jeza zgrabi graščaka, ko vidi, da se mu človek predrzne na belem dnevu njegovo najljubše blago iz zaprtega hleva ukrasti. Na skok je bil pri tatovu.

»Kaj boš,« zagrmi mlademu ciganu na uho, da mu pretrese strah vse ude od pete do glave in se z mesta ne gane. »Kaj imaš tu? Od kod si se pritepel?« In gospod Marko ga z vso močjo z debelo palico mahne, da cigana kri zalije in zgrne se na tla. Konj zdirja na dvor. Hlapci pritekó na krik malega cigana; skozi velika vrata pa stopi dolgin, stari cigan. Grozovito pogleda vse pričujoče, pobere krvavega, omedlelega ciganiča in ga odnese. Na vratih se obrne in glasno spregovori: »Le ogledi me, grad, in ti, gospod njegov! Ako se mojemu sinu ne zaceli rana, ki si mu jo naredil, pomnil me bodeš!« Zatém naglo odide. Tudi ciganke je zmanjkalo. Hlapcev se ni nobeden upal ganiti. To ni bil človek – so menili – ki je tako prišel, ko bi ga bil iz klobuka stresel. To je moral biti tisti, ki križe delamo pred njim. Gospod pa se je hudoboval nad hlapci: »Zakaj puščate take ljudi v grad!«

Drugi dan že ni bilo več ciganskih šotorov pod Kozjakom. Grajski so bili pozabili nanje, nikomur ni bilo mar, zakaj v tedanjem času je bil svet vsega vaje; nič posebnega se jim ni zdelo, ako je kak tepež tudi krvavo plačilo prejel.

Tretje poglavje

Mi čvrsti Slovenci smo, gremo na boj
za pravdo, za dom, za cesarja;
zakonu domačemu viteški roj,
protivnemu – groza viharja.

Koseski

Mladi Jurček Kozjak je stal z očetom pod košato lipo na malem vrtiču za gradom. Sonce je zahajalo. Otožno je gledal bogati gospodar tja v daljne kraje, čez modre gorice in zelene ravnice, ki so mu ležale pred očmi. Morda je mislil na svoje mlade vojne tovariše, ki so padli v bridkem boju ali pa še prebivajo v daljni deželi; morda mu je bila prišla na misel rajnica žena, kajti obračal se je k sosedu, gradu Šumbregu; ali pa je premišljal, kaj bode v prihodnosti z deželo, ki ga je rodila in vzgojila.

Iz te zamišljenosti ga prebudi modrooki sinek, vprašaje: »Oče, kdaj greva v Stično po očeta Bernarda, ki me bo brati učil, kakor ste rekli?«

»Jutri,« odgovori oče.

»Kajne? Jaz pojezdím z vami.«

»Ako boš priden,« odgovori oče.

Pride pa v tem hipu stara hišna naznanjat gospodarju, da je vratar odprl tujemu gospodu. Precej odide gospodar gosta sprejemati in po stari navadi pogostiti. Stara služabnica pa se usede h gospodiču in jame z urnim ženskim jezikom razkladati stare pravljice in pripovedi mlademu dečku, ki ga je pestovala nekdanj in ljubila bolj, kakor da bi bil njen.

Medtem najde gospodar Marko v svojem gradu starega znanca iz mladih let, ko je bil še na vojni v nemških deželah. Nič navadnega ni bilo, da je prišel iz daljnih krajev prijatelj prijatelja obiskat. Zato se je tudi Marko Kozjak začudil, videvši viteza na svojem domu. Precej ko se pozdravita in k vinu usedeta, vname se med njima govorica.

»Nikdar ne bi bil pričakoval te sreče,« spregovori domačin tujemu vitezu, »nikdar ne bi bil mislil, da te bom pod svojo streho gostil s svojim vinom; kaj posebnega te je moralo pripeljati v našo deželo, da si obiskal starega prijatelja. Govôri tedaj in ne boš zinil želje, da bi ti je jaz ne izpolnil, ako je v moji moči.«

»Prav sodiš, prijatelj Marko Kozjak! Nekaj posebnega me je pripeljalo v deželo. In ker sem tu, vem, da ne smem mimo prijatelja, kakor si ti, zlasti ker potreba mi je ravno tebi enakih. Toda motiš se, ako meniš, da iščem pomoči zase; iščem pa krepkih rok za cesarja,« rekel je vitez.

»Za cesarja? In kako da nabiraš tí? Sicer sam res težko grem v teh časih z doma; saj veš, Turki nas napadajo pogosto; imam mladega sina in nobenega človeka, da bi mu ga brez skrbi izročil; ako pa je cesarju treba vojakov, pridenem rad nekoliko hlapcev, postavim, krdelu mojega sorodnika Ludvika ali komu drugemu –« odgovori Marko.

»Stoj! Ako pa cesarju samemu gre za prostost; ako je cesar z lastno glavó v nevarnosti, menim, da mu ne odrečeš svojega meča in desnice.«

»Kaj praviš, oseba cesarjeva? Govôri, kaj se je zgodilo?« vpraša Marko Kozjak resnobnega lica.

»Tedaj ne veš še ničesar; vedel sem, da ne. Poslušaj me. Gotovo si slišal, da je grof celjski nesrečno smrt storil.«

»To sem bil izvedel.«

»Deželo štajersko ima po njegovi smrti po vsej pravici dobiti naš cesar Friderik III. že zavoljo tega, ker je cesar, ko že ne bi imel druge pravice. Želita pa jo dobiti tudi Janez Goriški in ogrski kralj Ladislav. Da bi té prehitel, šel je Friderik, prenagel in prezaupljiv, naravnost v Celje, da bi se ondukaj dal stanovom štajerskim izvoliti in priznati. Dvesto konjikov ga je spremljalo, med njimi sem bil tudi jaz. Samo Jana Vitovca, oskrbnika vdove rajnkega grofa celjskega, bilo se je cesarju bati in tudi jaz sem vedel, da je to zvit človek, kakor mu ni veliko mar za prav in neprav. Cesar ga torej pridobi zase in zvita kača

je obetal vse, dokler je stal pred svojim vladarjem in dokler mu je kazalo dobička. Ko pa mu ogrski kralj Ladislav več obljubi in mu žuga, da izgubi svoja imetja na Ogrskem; ako njemu po volji ne dela, omahne Vitovec, popusti cesarja in sklene celo siloma polastiti se cesarjeve osebe. Jaz in drugi smo sicer svarili vladarja, naj ne zaupa Vitovcu, ali pomagalo ni nič, on je predober, imel je potuhneža za poštenega človeka. Naenkrat pa smo čuli, da vodi Vitovec oroženo krdelo v mesto. V naglici smo rešili cesarja v grad in zdaj ga oblega Vitovec. Mene pak je sreča doletela, da sem prišel vas kranjskih vitezov klicat v orožje za brambo svojega vladarja. To je, prijatelj, na kratko vse, kar ti imam povedati, zakaj sem poiskal starega prijatelja v visokom njegovem gnezdu. Menim, da boš opasal ledja, ako bi bilo zadnjikrat v življenju.«

»Ako je pa tako, ne bom se branil,« odgovori domačin.

»Povej, kdaj je čas, kdo pa še pojde?«

»Šli so poslanci v vse avstrijske dežele iskat pomoči; s Kranjskega menda greste precej jutri. Ljubljansko mesto dá 40 vojnikov in mnogo vitezov je obljubilo izdatne pomoči. Kozjak, prvak svoje stare rodovine, menda ne bo zadnji med njimi?«

»Ali kako si Vitovčevemu lisičjemu očesu ušel iz Celja?« vpraša gospodar.

»Le težko, noč mi je pomogla. In ko bi ne bilo šlo za cesarja, mojega gospoda, Bog vé, bi li bil jaz kdaj lazil

skrivaj skozi vrata celjska. Le malo je manjkalo in ujeli bi me bili čuvaji. Sam meč in noč sta me rešila in z menoj, kakor upam, tudi svetlega Friderika,« pripoveduje vitez.

»No, mi bomo že Vitovcu, prevzetnemu hlapcu, povedali, kaj je dolžen svojemu cesarju,« pravi Marko. »Kaj meniš, bode li se ubranil cesar ta čas, da prispemo mi do tja?«

»Gotovo, ako se ne mudite; ima dvesto mož in je za zdaj za zidom. A sestrada ga Vitovec lahko, ako mu ne pomorete brž ko brž.«

»Domovine in svojega cesarja ni nikdar noben Kozjak zapustil ne v boju ne v drugačni nevarnosti; jaz ga tudi ne mislim, dasi se težko ločim od doma,« rekel je naposled Marko.

Kmalu potem je odjahal tuji vitez na brzem konju po strmem klancu z grada v dol in zginil med drevjem, ko je ravno sonce zahajalo za goro. V gradu pak se je ko blisk raznesla novica med hlapci, da gredó na vojsko. Nekateri so se veselili, nekaterim pa je prišla nenadna novica prav nevšečna. Veliki hlapec dobi od gospoda povelje, da se pripelje nekoliko konj s pristave, da se ogledajo sedla in nabrusi orožje in preskrbé druge vojne reči. Ves večer so letali po gradu sem ter tja, iskali zdaj te, zdaj te reči, vriskali in vpili in uganjevali med seboj, koga doma jutri gospod odloči za na vojno, koga za domá. Eni so se veselili, kako bodo šli zopet daleč po

božjem svetu, kjer se veliko napleni in kjer je že nekateri obogatel, enim pak je srce poskakovalo, da bodo zopet imeli priliko, svojo hrabrost očitno pokazati; le malo-kateremu mlajšemu je to srce potiralo, da bode moral zapustiti staro mater, ki stanuje doli v dolini, in da bo morda umrl na tujem, na širokem polju nepoznan in nepokopan. Toda zadnji te skrbi niso pokazali očitno, drug drugega se je sramoval.

Še največ pa je imel premišljevati graščak Marko sam. Časi so bili malo varni, imel ni nikogar, da bi mu bil dobro varoval domovje in otroka, edino njegovo veselje in upanje. Bil mu je brat Peter tu v gradu najbližji v rodu, za na vojsko pa ne. Kdo bi bil boljši za sinovo varnost od strica? Ali kak je bil ta Peter Kozjak? Kak varuh bode ta, ki se ne zmeni za nobeno vnanjo reč, ki ves dan, vse leto v gradu tiči in misli svoje reči? Kako bode ta brat osebno varoval grad, ako med tem časom prihrumi divji Turek? Imel je sicer Marko bratranca v soseski, graščaka Ludovika Kozjaka, moža, sposobnega za vsako nevarnost in delo, ali ta plemenitnik je imel tudi cesarju na pomoč iti kakor on. Nazadnje pa mu vendar drugega ni bilo storiti kakor bratu Petru izročiti sina in grad. »Brat je le brat,« mislil si je, »predrugačil se bode, ko bo videl, da mu zaupam. Zapretim mu, da bode oprezen, z otrokom naj lepo ravna in povabim še iz stiškega kloštra očeta Bernarda, da bode učil in izrejal mi sina; nazadnje pa še poslom in hlapcem ostro zapovem,

da bodo ravnali kakor do zdaj. In poslednjič – kaj bi se plašil – saj pridem čez mesec dni ali dva že nazaj; nekateri boj sem preživel, Bog me je otel, gotovo me ne bode pahnili v nesrečo zdaj, ko me je sinu treba.«

Tako je mislil tisti večer Marko Kozjak.

Četrto poglavje

Glas gospodov hlapce kliče:
Zor je, zdramši se dvigajte,
jih sedlajte, obrzdajte,
koj na vojsko napravljajte.

Narodna pesem

Peter Kozjak, Markov brat, je sedel v svoji izbici blizu starega stolpa, ki je bil sezidan še v starodavnih časih, ko so Slovenci, posnemaje Avare in Franke, na gričih trdna stanišča jeli staviti, da bi branili tu svojo prostost. V tistih starih časih so bili tudi Kozjaki sezidali okrogle stolpe na holmu in ohranili sebe in svoje slovensko ime čez vse čase nevarnosti, celo tedaj, ko se je naselilo po slovenskih gorah mnogo nemške in laške gospode, ki je zemljo zase vzela v posest in potem med kmete, prvotne posestnike, kakor dobroto razdelila, to sevé za odmerjeno tlako in desetino. Peter sam še ni vedel novice, ki je napolnila ves grad, hleve in dvorišče, kuhinjo in orožnice, ki se je bila celo v dolino med kmete naglo raznesla.

Sedel je med zaprašenimi starimi listinami, med knjigami in pergamenastimi starimi pismi, s črkami v latinškem jeziku napolnjenimi. Kopica takih knjig je ležala poravnana pred njim, toda noter ni gledal. Naslonjen na stolu je gledal v kot, kjer je bil pajek veliko mrežo od knjige do knjige prepel. Pa ko bi kdo menil, da je živalco opazoval, zmotil bi se bil.

»Tema je že, kako da mi nihče večerje ne prinese?« Tako je godrnjal predse in obrvi se mu zvlečejo še grše na čelu.

»To je, ako človek živi od tuje milosti; kakor drugi hočejo, kadar drugi hočejo in ako drugi hočejo! Tega je moj oče kriv, lahko bi mi bil dal, da bi živel po svoji volji in želji, ali tega ni storil. Ti – ti nisi bil moj oče,« in oči se mu posvetijo, ko to zagodrnja. »Kaj je brat, kaj sorodstvo? Kdor mora živeti pri svojih sorodnikih, revež je večji od onega, ki prosi vsak dan pri kmetu, kajti vsaj torbo, ki jo nosi okoli rame optano, lahko imenuje svojo lastnino. Jaz pa moram vse od bratove milosti prejemati, vse, kar mi je treba. Kaj mi je brat? To, kar mi je oče bil – moj sovražnik. Pa ako se ne motim, ako vsa učenost ni goljufija, imel bodem in moram imeti tudi jaz svojo lastnijo, moram imeti, kamor bom pogledal in lahko rekel: to je moje.«

Zdaj je začul Peter glasne stopinje po mostovžu. Menil je, da mu po navadi prinesó večerjo, kajti ni hotel hoditi k bratovi mizi. Ker se je ogibal ljudi, ogibal se je tudi brata; ker je on svet sovražil, menil je, da tudi svet njega

tako sovraži. Vrata se odpró, glava strežajeva – starega vojnega hlapca Ožbeta, ki služi že tretjega gospodarja iz kozjaške rodovine – pokaže se in boječe pokuka v luknjo, obzidano s pisano skladanico, rekoč: »Gospod želé, da pridete nocoj dol k njim večerjat.«

Peter ne odgovori ničesar, pogleda ga pa tako temno izpod čela, da hlapec naglo izmakne glavo in duri za seboj zaloputne.

»To ti je čuden človek,« godrnja Ožbe po poti, vrté svetilnico v roki, »kako hudo me je pogledal, kakor sam Bog nas varuj in sveti Til! Poznal sem nekaj tega rodu, pa takega še ne, ko je ta gospodov brat – jaz ne vem, ali je brat. Raca na vodi! Precej ko je lupino odvrigel in ko je dete še po štirih kobacalo, vedel sem, da se zvrže po Bog ve kom.« Tako bi bil Ožbe še dalje Petra premišljeval, ko ne bi bil prišel do velike gospodarjeve sobe.

Malo časa potem so sedeli pri mizi: Marko, njegov sinek Jurček in temnolični stric Peter. Oče je sedel resen za mizo; tudi navadno veselo brbljanje nedolžnega dečka je ponehalo; stric je bil pa že tako malo zgovoren, ali bolj prav, nikoli ni govoril, ako ga ni nihče vprašal.

»Morda nisi še slišal, brat Peter, da je naš vladar, cesar Friderik, v veliki nevarnosti, da ga Vitovec zajetega drži. Otodi je bil cesarski jezdec, stari moj prijatelj, pri meni, ki mi je to sporočil.«

Peter povzdigne oči in naredi se, kakor da bi hotel reči: »Kaj meni mar? Bodi cesar tu ali tam ali nikjer,

jaz ga ne iščem.« Vendar odgovori naposled po dolgem molku: »Nisem še slišal. Kdo bo meni povedal?« Zadnje besede zaničljivo zategne.

»Povem ti torej, da gredó kranjski vitezi Frideriku na pomoč in, to se vé, jaz moram iti z njimi. Sramota bi bila zame, da ne bi šel.«

»Ti greš?« čudé se vpraša Peter.

»Za ta čas, da pridem zopet nazaj, prosim te, brat Peter, bodeš popustil svojo izbo in oskrboval grad, mojo, mojega sina in svojo domačijo. Bodi kakor človek, z ljudmi se pečaj. Zlasti pa ti naročam: pazi mi na dečka, da se mu kaj ne primeri. V zadnji reči ti bom pomagača poklical, očeta Bernarda iz Stične, da bode učil in izrejal mi sina. Ako bi se mi na vojni kaj primerilo nepričakovanega – saj menda me razumeš – pustil bom oporoko v kloštru stiškem: oskrbuj ti mojemu sinu reči, dokler ne doraste.«

Bodisi da se je Petru res iskrica dobrega namena v srcu zbudila, bodisi da ga je ganilo in presunilo, ko je videl, da ga vendar še nekaj čislajo, ali pa da se je nalašč potuhnil: razvedrilo se mu je lice kakor še nikdar popred, segel je bratu v roke in obljubil, da mu bode zvesto skrbel za blago in sina.

»Prosim te torej, pusti svoje učenosti, skrbi za moje in svoje imetje; saj dokler bom jaz kaj imel, tudi ti pomanjkanja ne boš trpel. Zraven tega pa ti izročam najdražje, kar imam, svoje dete. Saj vidiš, ako mi njega Bog vzame,

da tudi zame ni nobenega veselja več na tem svetu in da z njim umrje staro naše ime, slavno iz davnih časov. Komu ga morem laže izročiti ko tebi, svojemu bratu?» Tako je govoril gospod Marko.

»Zakaj bi ga izročal drugim, jaz ti bom ohranil in ubranil po svoji moči vse,« odgovori Peter.

Deček celega pogovora ni poslušal. Sredi sobe je majhnega psička dražil, ne pazé, kaj stric govori, ki je imel navado ga le izpod obrvi pogledati.

»Jurij!« pokliče ga oče. In ko pride deček bliže, mu pravi: »Jurij, tukaj strica moraš poslušati, dokler ne pridem domov. Glej, da te bodo hvalili in radi imeli. Pa oče Bernard pride jutri. On te bo učil, tudi njemu bodi pokoren in, kar ti poreče, vse voljno stori. Tako mi boš delal veselje.«

»Kam pa vi greste, oče?«

»Jaz grem na vojsko, ti pa ostaneš doma s stricem.«

»Ne, oče, jaz grem z vami, jaz ne ostanem pri stricu, stric so hudi,« pravi deček in solze ga oblijó.

»Kdo ti je pravil, da je stric hud –,« oglasi se Peter in na obraz se mu uleže megla kakor popred, toda premisli se in nekaj bolj tolažljivo reče: »Nič ne verjemi, deček, stric ni hud, saj ne grize.«

Oče je tolažil dečka, kakor je vedel in znal, in obetal mu lepih reči iz vojne. Peter pak je nazadnje še enkrat obljubil, da si bode prizadeval, sina in druge ljudi privaditi si, in da bode zvesto oskrboval vsa opravila.

Potem pa se je zaklenil v svojo stanico in hlapec Ožbe, ki je imel mnogo dela to noč v hlevih in na dvoru, pravil je, da je tisto noč posebno dolgo videl luč v njegovih oknih. Kaj je Peter premišljeval tisto noč, ali si je namenil že tačas, kako bo ravnal pozneje, tega ne vemo ne iz pisem ne iz drugih poročil.

Drugi dan popoldne je zasedlo krdelce hlapcev na dvoru grada Kozjaka iskre konjiče, krdelce mladih brhkih mladeničev iz doline. Stari Ožbe je držal osedlanega vranca za brado. Tam pod kamnitim podstreškom je stal Marko Kozjak v bleščeči vojni opravi, prepasan z velikim viteškim mečem. Zadnjikrat je še opomnil domačo družino, naj bodo pazljivi in pokorni kakor doslej, zadnjikrat je poljubil mladega sina, zavihtel se na konja in – jezdeci so zdirjali skozi grajska vrata.

Od vseh strani, iz gradov na holmih, so hiteli kranjski plemenitaši s svojimi hlapci in kmeti proti beli Ljubljani. Precej velika vojska se je vzdignila od tu proti Celju, da bi odpodila Vitovčeve čete in otela cesarja.

Peto poglavje

Jaz čem, da pasti mora,
če glavo mi veljá.

Umek

Preteklo je več tednov po Markovem odhodu. V gospodarstvu na Kozjaku ni bilo posebne premembe, le da je gospodoval namesto ljubeznivega, povsod spoštovanega prejšnjega gospodarja njegov grbavi brat Peter. Družina je hodila po starih kolovoznjah. Hlapci so se ravnali po starem Ožbetu, ki se tudi ni veliko zmenil za novega, začasnega gospoda, ampak delal največ po svoji pameti.

Peter Kozjak sam pa se je bil nekako ves predrugačil. Več se ni zapiral v samoto, jel se je bolje oblačiti, hodil je v soseščini okoli plemenitašev; tudi v Stični je dobil dobro ime in sploh so ljudje jeli rekati: »Glejte, saj še ne bi bil prenapačen ta Peter Kozjak; vidi se, da je dober človek.« Vsemu svetu se je jel dobrikati, samo očeta Bernarda, ki je bil precej po Markovem odhodu prišel v grad za učenika, le tega in malega dečka Jurija ni mogel.

Peter je namreč vedno mislil, kako bi nasitil svojo lakomnost, da bi si pridobil lastno premoženje in prisvojil premoženje svojega brata Marka. Jurij je bil edini sin. Po očetovi smrti bi po pravici on nastopil gospodarstvo in – potem bi moral Peter celo mlademu bratovemu sinu po volji in milosti živeti. Ta misel je Petra bodla tako, da mu je prešel zadnji ostanek dobre vesti in človeške pravice. Ko bi brat ne imel sina, prišlo bi premoženje mlajšemu Petru v last. Upal je sicer brezvestni stric, da bode mali deček umrl tako ali tako, Jurček pa je prihajal od dne do dne brihtnejši, zdrav ko riba, vsakemu človeku veselje, samo stricu bridka srd in jeza. Ne bi bilo težko Petru dečka spraviti s sveta, tudi greha se morda ne bi tako strašil, kajti Boga in zapovedi njegove mu je bila že davno zloba v najskrivnejši kotiček v srcu porinila. Ali ni se upal tega storiti zavoľjo sveta, dobro vedoč, da po takem dejanju bi se mu bilo bati brata in vse poštene soseščine, ki ne bi trpela morilca med seboj. Skrivaj bi ga tudi ne bil mogel, da bi živa duša ne bila ničesar izvedela, kajti menih, oče Bernard, je bil skoraj ven in ven pri dečku. Tudi družina in sosedni plemenitaši so malega Kozjaka ljubili in pričakovati je bilo, da bi se vzdignili zoper tega, ki bi dediču kozjaškemu le žugnil s hudim namenom.

Bilo je poletnega dneva. Peter Kozjak je odjezdil z dvema hlapcema v klošter. Sonce je že zahajalo in mesec je pokazoval sredi neba blede svoje rožičke, kakor bi

nestrpljiv hotel počasno sonce priganjati, naj se skrije, da bode on mogel zopet svojo lepoto razkazovati širokemu svetu. Petra še ni bilo domov.

Kako uro daleč od grada Kozjaka, pri majhnem potoku na zeleni trati, kjer ste dve stari vrbi žalostni pripogibali svoja ramena k tlom, sedela je družčina v lice zagorelih in zaraščenih mož okrog ognja. Črni lasje, rjava koža in v raztrgani obleki zagaljena telesa, vse to nam kaže, da so ciganje. Bilo jih je kakih enajst; vsi so imeli dolge nože za pasom. Ravno toliko konj, majhnih, grivastih mušic s privezanim sedlom in raztrganimi culami na hrbtu se je paslo okrog. Žensk in otrok nimajo s seboj in to je znamenje, da to ni navaden trop ciganov, kakor se privlečejo radi poleti in pozimi, temveč da nameravajo kaj posebnega.

Poveljnik tej družčini, grozni in strahoviti vsakemu posameznemu človeku, bil je velik, suh cigan svetlih oči, ki smo se že prej nekoliko seznanili z njim in ki smo ga Samola imenovali.

»Ali si pa dobro videl,« vpraša starikavi dolgi glavvar, »ali dobro veš, da je šel gospodar Kozjak danes v klošter in da ga ni še nazaj? – Ne bode ti dobro, ako si me prekanil, to ti povem; če zastonj prežimo tu nocoj, zatilnik tebi potipljem; saj veste, da nas začno iskati, ako tukaj kaj dalje oprezujemo, in kakor smo mi konopno zavratnico spletli za viteza Kozjaka, tako utegnejo vitezi izmed nas ene za želod obesiti na hraste.«

»Ne,« odgovori mlad razmršen cigan poglavarju Samolu, »jaz sem dobro videl; nož sem skrnil v nedrje in prosil v kloštru daru. Pater, ki mi je dajal jedil – trap me je res imel za romarja z Laškega – pravil mi je, da je mnogo vitezov v kloštru in dobro sem čul ime: Kozjak. Ako bode nocoj hodil domov in ne bode šel nikoder drugod, mora priti mimo.«

»Ne more drugod, to je edina pot.«

»Ako pa ne pride nocoj, Samol, jaz ti ne morem za to, konopa vrv naj počaka do jutri. Rosa ji ne bode škodovala, trdno je spletena.«

Rekši, odveže cigan vrvico od pasa ter jo v dve gubi zadrigne okrog vrbove veje, ki je molela ciganom ravno nad glavami. »Trdna je, dva viteza drži,« reče naposled divjinec.

»Ako prideta dva Kozjaka tod, obesimo oba,« prista-vi dolgin Samol.

»Povej nam, Samol, kaj in zakaj čakamo tega človeka, ki si ga imenoval že večkrat,« vpraša star, škilast mož izmed poštene družčine, »šli smo s teboj iz daljine do le-sem, utrudili in zbosili so se nam konji, ti pak nam še nisi povedal, čemu smo prijezdili v to deželo. Kaj ti je storil tisti, za katerega smo vrv pridrgnili, da mu sapa ustavimo in mu izvinemo kosti?«

»Veliko mi je storil, prijatelj,« reče dolgin Samol na to, »veliko žalega mi je napravil. Povem vam, da veste, zakaj smo obrzdali konjem gobce in zakaj smo se usedli nanje in iz daljne Ogrske pridirjali v kranjsko deželo.

Ni še od tačas mnogokrat skopnel sneg, kar sem bil jaz tukaj, v tej dolini, šotore zasadil. Izmed vas ni bil tedaj še nobeden z menoj. Sina sem imel, krepkega mladeniča, močnega in pogumnega, kakor med krdelom nobenega ni bilo njegove starosti. On mi je bil vse, z njim in zanj sem brundal po svetu. In kdo je bil, ki mi je bil zrušil mojo srečo? Tega človeka čakamo danes tukaj; ta je gospodar grada Kozjaka, le-onega kupa, ki ga vidite v megli. Šel je bil moj Mekin tja po konja v hlev; zvit mladič je bil. In pred mojimi očmi ga je pobil na tla. Na rami sem ga odnesel iz grajskega dvora. Zastonj sem upal, da se mu noga zravna; vsa zdravila so bila zastonj, bolečine so se množile, kosti so mu šle iz udov in umrl je. Zdaj veste, tovariši, koga čakamo in da mu ni upati ničesar več pod soncem, kadar pride meni v pest.«

»Čuj,« pravi zdaj mlajših eden, »to so konji!« In res se je slišalo peketanje konjskih kopit iz večerne megle. Ko bi mignil, polové cigani svoje konje in zdajci sedé vsi v sedlu. Ostre, dolge nože v rokah držé obstopijo, za grmovjem skriti, ozko pot.

Trije jezdeci pridirjajo po poti. Prvi je bil Peter Kozjak, za njim sta bila dva hlapca, ki sta ga bolj zavoljo navadne časti ko zavoljo varstva spremljevala. Kar jih obstopijo ciganje na malih mušicah, svetle nože visoko vihté, in preden se gospod in hlapca predramijo iz straha, bili so že vsi s konj in povezani. Zlasti se je bil gospod Peter prestrašil, da mu je s konca sapo zapiralo.

»Kaj hočete? Pustite me, ljudje, prosim vas lepo, jaz sem Peter s Kozjaka, nikomur nič ne storim. Pustite me, jaz vam dam denarja, vse, vse vam dam, grad – samo mene pustite. Hlapcev imam mnogo, hudo vas bodo kaznovali, ako se me dotaknete!«

Tako in enako je blodil v strahu in trepetu za svojo kožo Peter, ko mu je migala smrt pred očmi. Sam ni vedel, kaj govori. Ciganje so se smejali in suvali ga brez usmiljenja. »Slabo se izgovarjaš, boter!« reče prvi. »Pozdravi vse znance v peklu!« pravi drugi.

»Ta bo neroden za obešanje, grča mu je zrasla na hrbtu!« pristavi tretji. »V klado ga denemo, da se mu zravnal!« doda četrti.

»Hlapce pustite, tistega pa peljite k ognju, naj me počaka tam, da se zopet spozna, ako me je že pozabil in zgrešil. Tudi mu smete povedati, kaj pomeni pridrgnjena vrv, da ne bode nanagloma stopil s sveta!« rekel je dolgin Samol in gospoda Petra odvedó k ognju in ga poredno z grčo na hrbtu dražijo, dasi mu je bilo smrti v oči gledati.

Že je Peter menil, da je večnosti na pragu, že se mu je vrtelo po glavi, ko je videl nad seboj vislice, že je mislil zopet enkrat na Boga in lej, prosil je milosti pri Bogu, katerega ni imenoval ne mislil nanj že od mladih kolen, oddavnaj. In Bog mu je še prizanesel. Dolgin Samol pristopi in, ko Petru pri ognju v obraz vidi, začudi se ter pravi: »Kaj? To ni pravi človek. Tega ne iščem. Pustite

ga!« – Petru pa se je odvalil kamen od srca in bil je precej tisti ko pred. »Kdo si ti?« vpraša ga cigan. »Zakaj si rekel, da si Kozjak, in jaz vem, da je Kozjak večji, bolj zastaven človek. Taka šleva ne bi bila mojega sina na prvi mah pobila na tla. Ha, zakaj si rekel, da si Kozjak?«

»A, vi ste se zmotili, ljubi moj prijatelj, vi iščete mojega brata. Ta je na vojni, pred Celjem, jaz sem le njegov brat, ni mi nič do mojega brata in njegovih reči; zato vas prosim, pustite me in moje hlapce, jaz z bratom nimam nič,« blebeče v naglici Peter.

To vse pa ciganom ni bilo nič kaj povšeči. Tako daljo so bili nalašč sem prišli in zdaj bi bili morali brez uspeha nazaj – zastonj, brez končanega namena.

»Gospod se mora odkupiti, ako hoče, da ne bode visel,« menili so nekateri ciganje in drugi so to misel potrdili. Petru se je bilo sicer zopet malo ogrelo okrog srca, ko so ga opominjali na vrbovo vejo in pridrgnjeno vrvico, pogodili so se pa naposled za sto zlatov odkupnine, katero je Peter obljubil dati ciganom zase in za hlapca. Dolgin poveljnik sam zasede konja in odjezdi s Petrom po denar. Hlapca pak sta morala za poroka ostati pri ognju. Toda zapovedal je bil Samol tovarišem, naj ne ravnajo grdo s hlapcema, le ako bi njega nazaj ne bilo. »Ako me jutri ne bode, ko zagledate prve sončne žarke, vedite, da sem zaprt pri tem gospodu, česar se bode pa varoval, menil bi; potem že veste kaj,« reče ciganom dolgin, odšedši s Petrom proti gradu.

Večerna megla se je bila razlila po dolih. Mesec se je skrila za oblake; bila je pusta noč, ko je jezdil Peter z dolgim ciganom skozi gozdič proti gradu. Ko je jel cigan govoriti druge navadne reči kakor kak pošten človek in pameten mož, otajalo se je po Petru do dobrega vse in prejšnja narava se mu je povrnila. Jame cigana izpeljevati, zakaj da je bratu Marku smrt sklenil. Cigan mu vse pove in tudi namen, da ne bode miroval pred, dokler mu ne dopolni svoje prisege in se maščuje krvavo nad namišljenim morilcem svojega sina.

Tu se Petru zbudi misel strašna, kakršne se le naj-hudobnejše srce ne ustraši. »Kaj, ko bi porabil to na svoj lastni prid?« misli Peter. »Kaj, ko bi mi letá cigan pripomogel, da mi pride v roke vse bratovo imetje in postanem sam svoj gospod? Nihče ne bode misliti mogel, ni mogoče, da bi komu v glavo prišlo, da sem jaz vzrok temu. Cigan pojde v tuje kraje, kdo ga bode kdaj videl več? Da me pa ne izda, to bom pa že skrbel.« Tako je razbral v naglici ljubeznivi striček.

»Počakaj, prijatelj, meni smeš brez skrbi povedati vse, tudi jaz sovražim svojega brata,« pravi Peter ciganu, »in kdor se maščuje nad njim, tudi meni povšeči stori.«

Zasmehljivo ga pogleda cigan. Pač je moral misliti: »To ti je brat, ne bi bilo škoda zares, ko bi te bil presunil moj nož, ali pa bi ti vrv debeli vrat zadrgnila in zemljo izpodmaknila pod tvojimi nogami!«

»Jaz ti povem, kako se lahko maščuješ nad mojim bratom, ki ti je sina ubil,« pravi Peter dalje, »kako ga še

veliko bolj udariš, kot bi mu nož v srce zabodel ali ko bi ga obesil za vrat. Samo prisezi mi, da nikdar ne izgovoriš mojega imena, da te ne bo potlej nikoli več v deželo in v te kraje. Pridejal bom pa še sto zlatov k onim sto za plačilo.«

»Kako ti naj prisežem?« vpraša cigan in zapazil bi bil človek, da mu ni mnogo do take ali take prisege.

Peter mu narekuje prisego in cigan govori vse za njim: naj se mu jezik odvali, ako ne bode molčal, naj se nož obrne njemu v prsi itd.

»Poslušaj!« pravi Peter natihoma ciganu. »Moj brat Marko Kozjak, ki ti je sina do smrti pretepel, ima tudi sina, ki ga bolj ljubi, kakor si ti svojega rad imel.«

»Haha, in ti bi se ga rad iznebil,« zakrohoče se dolgin, »in babje srce imaš, ne upaš se ga spraviti. To ti storim, tem bolj, ako mi plačaš. Le pokaži mi, kje spi, in jutri se ti ne bode več zbudil.«

»Ne!« šepeta Peter, »tega nočem. Ti moraš tako delati, da se bode videlo, da sem jaz tebi nasproti in da nimam nič s teboj v tej reči.«

»Saj sem videl, da si zajčje nature,« odgovori cigan, »nase ne vzameš nič, na tuja ramena bi rad breme naložil. No, naj ti bo, jaz ga vzamem, dal boš več ko sto zlatov. Kaj pa vendar češ, kaj naj storim z dečkom, tvojim trnom v peti?«

»Z menihom hodi v vas pod lipo sésti proti večeru. Ako prideš s svojimi pajdaši,« groza malo prešine

gospoda, ko se na to tovarišijo domisli, »lahko fanta pograbiš in odpelješ, ustavljal te ne bo nihče. Meniha mi živega pusti, da bode pričal. Otroka mi odpravi, kamor hočeš, ne rečem, da ga umori, ali daleč mi ga odpravi, daleč, da ga ne bo nikdar več nazaj. Plačal ti bom dvesto zlatov in mojemu bratu, svojemu sovražniku, boš huje storil, kakor bi ga umoril; ogrenil mu boš vse življenje.«

Prijezdita do grada. Vratar, ki je v svoji stražnici še svetil, pričakovaje gospoda, spusti naglo viseči mostič in Peter gre s ciganom v dvor. Vse je spalo, le dva hlapca čuvaja sta zaspano hodila po ozidju in gledala v megleno dolino.

Peter stopi v svojo stanico, odšteje divjemu spremljevalcu odkupnino zase in za hlapca ter doda polovico krvavega plačila, polovico pa mu obljubi, kadar bode delo dovršeno.

Cigan odjezdi z grada. Vratar ga je sicer po strani gledal, rad bi ga bil nekaj ne prav prijazno vprašal, toda prišel je bil z gospodom in tako je bil jezik zavezan skrbnemu možu.

Kmalu potem dospeta hlapca še vsa v strahu; predramita vse tovariše s svojimi grozovitimi pripovedmi, da so jih hoteli črni ljudje obesiti, ljudje še groznejši od Turkov; da jih je sam Bog rešil, sami ne vedó kako in kaj. Nihče bi jima ne bil veroval, ko bi ne bila mogla kazati, kako so jima vrvi na roki do krvi v kožo zajedle.

Šesto poglavje

Al prijezdi mož neznanski,
časa dečku ni bežati,
že ga ropar privezuje,
žene ga naprodaj v robstvo.

A. Umek

Storjena je bila pregreha, črna kakor srce Petrovo. Prodal je bil sina svojega lastnega brata iz lakomnosti – nedolžnega dečka. Tiščalo je morda nečloveškega strica pri srcu in vest ga je morda pekla, kakor peče vsakega grešnika, ali kesal se ni! Dobiček mu pride na misel, hudir mu šepeče na uho, da mu pride v last vse, kar bi imel sinovec podedovati: in v veselju si Peter mane roke. Kalil mu je to veselje samo še strah, da ne bi cigan srečno odpeljal otroka in da bi utegnil izdati ga. Pa tudi za to si je vedel poiskati tolažbe.

Naglo se je bilo razširilo po okolici, da je krdelo ciganov hotelo gospoda Marka obesiti ter da so naleteli na Petra in hlapca, ki so se morali odkupiti. Ko pa ciganov

ni bilo potem nikjer v okolici videti – kajti pomaknili so se bili v gozd – menili so vsi, da so odjezdili.

Peter, na videz ves v skrbi za svojega sinovca, je bil prepovedal prve dni po svoji nevarnosti očetu Bernardu z grada voditi dečka. Malo dni pozneje pa je dovolil zopet, celo velel je, da sme iti v vas med kmečke ljudi.

Tam je stala sredi vasi pod Kozjakom lepa košata hruška. Lesem je zahajal oče Bernard s svojim učencem, mladim Jurijem; kajti dober gospod mora poznati svoje podložnike in jih mora ljubiti, rekel je oče Bernard in zato je hotel, da se tudi Jurij že v mladih letih privadi svojim kmetom. Zato je minilo le malo dni, da ne bi bil z njim na klopi pod vaško hruško. Ljudje so radi videli mladega ukretnega gospodiča in sivega prijaznega meniha v beli kloštrski halji. Oče Bernard je bil od nekod s tujega prišel v stiški samostan. Ko so ga ljudje vprvič spoznali, niso se še mogli pogovarjati z njim, kajti govoril je tuj jezik. Šele pozneje se je bil naučil po govorici jezik slovenski, kakor ga je govoril narod, kloštru podložni. Potem je bil ljudem najljubši duhovnik izmed vseh menihov. Res se mu je znalo na jeziku, da je tujec, vendar ljudje so ga še rajši poslušali, ko je zavijal njihov govor drugače kakor domači.

Govorilo se je, da je bil ta gospod nekdam vojščak, da je pa obljubo storil in se pomenišil. Ljudem res ni šlo v glavo, kako bi bil mogel kdaj tako ponižen gospod oduren vojniki biti. Že marsikomu je bilo na jeziku, da bi ga

bil poprašal sam, ali nihče si ni upal, vsakemu je ostalo vprašanje na jeziku. Oče Bernard sam pa je rajši pravil o drugem in o drugih kakor o samem sebi.

Sedela sta tudi tisto popoldne duhovni učenik in plemeniti njegov učenec pod hruško. Vaščanje so mimo hodili. Vsak je že od daleč gredé snel pokrivalo z glave in spoštljivo ogovoril očeta. Eni so šli po opravkih dalje, eni pa so se ustavili tam ter popraševali in poslušali vljudnega starca, ki je veliko vedel. Zbrala se je bila okrog njega precej velika družba starih ljudi, žensk in otrok. Pri takih prilikah je oče Bernard rad pravil razne zgodbe iz svetih bukev. Kakor še dandanes, bili so tudi nekdanj slovenski kmetje radovedni; nič vaščanom ni bilo bolj pogodu kot to, da jim je oče Bernard kaj lepega povedal.

Kaj čuda, ako ga tačas tudi prosijo, naj pové povest o močnem Samsonu dalje.

»Ali se vam lepa zdi?« pravi starček.

»To se ve, da je! Včeraj ste povedali, kako so Filistranje Samsonovo uganko uganili in trideset sukenj v stavi pridobili,« odgovori eden kmetov, naslonjen na motiko.

»Tačas,« pravil je menih zvedavi družčini, »bilo je žito v klasju in že zrelo, le srpa in žanjice še ni bilo. Samson si izmisli, kako bi se maščeval nad Filistrani. Bilo je pa na Jutrovem veliko lisic in lisjakov. Samson jih nalovi tristo ter jih zveže po dve in dve za repe. Med repe priveže goreče plamenice in tako spusti lisice po

polju Filistranov, svojih sovražnikov. Ostrašene lisice leté vse prek po žitu in požgó vso strnino. Filistranje niso imeli kaj jesti pozimi. – Potem gre Samson v neko jamo v okraju rodu Judovega. Filistrani zvedó, kam da zahaja tisti, ki jim je toliko nesrečo naklonil. Cela vojska se zbere in oblega Samsona v jami, celo 3000 mož iz rodu Judovega se jim pridruži. Leti pridejo k Samsonu in mu velé, naj se vda. On reče: »Ako prisežete, da me ne umorite, pa se vam vdam.« Prisežejo in zvežejo Samsona ter ga odvedó v tabor Filistranom. Sovražniki ga hočejo brž prijati. Zdajci pride gospodova moč čezenj in naglo pretrga vrvi, kakor da bi bilo končevje; zgrabi neko oslovsko čeljust, ki je ležala na tleh, plane nad Filistrane in jih potolče blizu tri tisoč. Drugi pobegnejo.«

To mirno veselje pa jim je pristrigel deček, ki je zavpil: »Lejte, lejte, Turki!«

Res so dirjali čudni možje proti vasi. Na pol oblečeni, umazani in rjavi, sedeli so na iskrih konjičih, ki so jih urno nosili ko lastovke po zraku.

Strah je bil prevzel vso družbo, ko so začuli krik: »Turki!«

»To niso Turki, ciganje so!« pravi stari mož, uprt s palico. »Ti nam ne storé nič žalega na vasi, posamezne bi morda že prijeli.«

»Hudobni ljudje so to brez vere in Boga,« reče kmet, ki je držal motiko; »sam Bog nas varuj in mati božja, ko bi le kaj mož več bilo tukaj, vse je na polju!«

»Lesem jezdijo!« pravi neka ženska, »bežimo v hiše!«

»Ne bojte se,« pravi oče Bernard, »če imajo tudi slabe namene, Bog varuje nedolžnega.« Rekši, pa se je starcu roka tresla; nevedé prime dečka Jurija za roko s svojo blagoslovljeno desnico, ki bi ga bila morda branila pred tridesetimi leti, ali zdaj je delala križe, za bran je bila pretežka.

Ciganje so bili že tukaj. Bilo jih je res strašno gledati, kako so malim konjem viseli naprej čez grivo ter jo naravnost proti hruški drvili. Zdajci razbežé otroci in žene, le menih z grajskim dečkom in z nekaterimi moškimi ostane na mestu.

»Vi imate tukaj lepega dečka,« pravi dolgi cigan Samol ter stopi s konja in z njim tudi eni njegovih tovarišev, »ali bi ga ne hoteli nam izročiti? Sicer mu dobro ravno ne bode pri nas, pa vendar radi bi ga in staremu očetu tukaj nima kaj pridovati.« Rekši, pristopi cigan zasmehljivo in zagradi malega dečka, ki se je zastonj jokaje skušal skriti za očeta Bernarda.

»Kaj bi radi? Proč!« reče menih Bernard in brez strahu stopi ciganu nasproti. »Poberite se, kujoni, da vas božja roka ne zadene. Kaj hočete s tem dečkom? Nihče se ga ne bode dotaknil brez kazni, nedolžna kri v nebo vpije.«

»Ha, ha!« zasmeye se divjak, »slabo ste naleteli na poslušalce, ako ste menih, kakor se mi vidi; nas se take pridige ne primejo.« Drugi cigani, ki so sedeli še na

konjih, priganjali so glavarja, naj naglo opravi, zato zgrabi stari hudodelnik starega starca in ga odrine, da bi prijel dečka.

»Stoj, pritepuh, ne bodeš ga ne,« pravi zdaj kmečki mož, ki se je podpiral na motiko, vzdigne svoje orodje in gotovo bi bil ciganu črepinjo razklal, ko bi ne bil tá naglo ko maček odskočil. Starec, ki je slonel o palici, jel je na pomaganje klicati; vendar ciganje naglo poskačejo s konj in oba kmeta sta ležala pri tej priči prebodena in krvava na tleh. Prikazal se je tam pa tam kak možiček izza ogla, toda videvši, da je on sam, sovražnika mnogo – skril se je tudi on.

Samol zagrabi fantiča za roko in ga posadi na konja, usede se za njim in, preden je človek vedel, odjahali so bili cigani naglo ko strela. Oče Bernard omedli.

Vaščanje so se zdaj šele zbirali: eni so prileteli s polja na veliko kričanje in vpitje, eni iz hiš, eni so strmeli, eni molili, nobeden ni vedel, kam bi se dejal; in preden so se zmenili, da bi bilo dobro v grad to grozovito novico naznaniti, bili so ciganje lahko že za deveto dolino. Nazadnje vendar tekó kakovi trije na grad Kozjak in vpijejo, da so ciganje dva kmeta ubili, očeta Bernarda na tla potepili in gospodiča Jurija na konja posadili in odpeljali.

Peter se je delal osupljenega. Nič ni zapovedal, ne tako ne tako. Hlapec Ožbe pa brž zdrami hlapce na konje, da bi jo udrli za cigani. Zdaj šele se Peter domisli, da bode tudi on šel; zapove torej, naj še njega počakajo, da se opravi in meč opaše. Da se mu pri tem opravku ni

nič kaj posebno mudilo, to si lahko vsak sam misli. Tudi stari hlapec Ožbe je ob tla bil s peto na dvoru in zadosti razločno godrnjal: »Ta pokveka ni za drugo kakor za zamudo in nagajivost.« Malo je manjkalo in bil bi nepokoren odjahal. Morda bi bilo boljše.

Sonce je že zahajalo, ko je z grada Kozjaka dirjalo krdelo hlapcev v svetlem orožju, na čelu grbavi in grčavi Peter, ciganom na sledu. Pa kmetje, ki so gledali za njimi, videli so precej, da so že pri gozdu po napačnem potu zavili. »Na levo, na levo!« kričali so sicer, ali kdo bi jih bil slišal tako daleč.

Tema nastane. Kmetje se razidejo žalostni in zapró in zapahnejo tisto noč posebno trdno vežna vrata. Gori v gradu prečujejo vso noč in čakajo, kdaj se bodo vrnili hlapci in s seboj pripeljali ljubega dečka, ljubljenca vsakega posebej. Zlasti očeta Bernarda je bila vrgla skrb na posteljo, tembolj ker je menil, da je te nesreče, grozovite nesreče, le on kriv.

Kmetje doli v vasi so dobro zaprti ugibali, kaj bodo cigani z mladim gospodičem. Eni so menili: »Kri mu bodo izpili, da bodo večno živel.« Eni so rekli: »Ne, ampak živemu bodo iztrgali gorko srce, da bodo čarobnije (coprnije) z njim uganjali, ciganke so vse čarovnice.« Eni pa so si okovan kij postavili v kot za vrata, da bi se ciganom branili, ako pridejo še po njihove sinove.

Drugi dan je sonce vzhajalo lepo, rdeče, da nikdar tako, ali Petra in hlapcev le ni bilo z dečkom. Šele proti

večeru pridejo, pa brez njega, ki so ga iskali. To se vé, da ga je Peter le na videz iskal, zapovedoval je nalašč jezdit po potih, ki so bili najbolj uhojeni, koder ne bi bil nihče roparjev sledil. Vendar delal se je grozno skrbnega in, ker ga ljudje niso poznali, bili so res toliko neumni, da so ga imeli za neutolažljivega.

Po vsej okolici so milovali ubogega otroka in njegovega očeta, vrlega Marka Kozjaka, ki pač ni zaslužil take hude nesreče.

Sedmo poglavje

Potihnil ti vihar ni v prsah boja;
le hujši se je zbudil črv nekdanji,
ako prav uči me v revah skušnja moja,
bolj grize, bolj po novi krvi vpije.

France Prešeren

Preteče zopet mesec dni. Hrup zavoljo ciganskih roparjev potihne. Kmalu se je le še malokdo menil o tem, kajti časi so bili hudi, nemirni; vsak dan so se godile čudne reči. Plemenitniki, mogočni gospodje, so se bezali med seboj, drezali in tlačili so kmete podložne, najhuje pa so pritiskali Turki. Tako je v splošnem vretju izgubil se, rekel bi, posamezni človek.

Nekega dne se oglasi na gradu Kozjaku krošnjar, ki je vsakovrstno drobno robo prodajal od grada do grada, od hiše do hiše, pri tem pa prenašal novice kakor vsi kramarji.

»No,« začel je grajski hišni, stari Meri, in drugim ženskim služabnicam na Kozjaku, »ali bomo kupčevali kaj, dekličiči? Jaz nosim v tovoru na hrbtu lepe nogavice,

bele, pisane, na Laškem delane; imam lepe čepice, zavijače, s srebrnimi nitmi prevezane; gladke šivanke in ostre iglice; tanko končevje, zdravila za trebuh, za zobe, za rane; potlej nosim tudi igrače otrokom; hajdi, moji dekličiči, barantajmo, vse dam na pol zastonj, le polovico boste mi plačale.«

»Igrače in vse lepe stvari bi vam bili pri nas pokupili,« odgovori stara hišna Mara, ko krošnjar razklada svoje lepe reči strmečim dekličem po mizi, »pa morali bi bili priti pred kakimi tedni, zdaj smo žalostni, grozno žalostni, ne moremo kupovati kratkočasnih reči,« in starka si briše s predprtom solze iz oči; »imeli smo gospodiča, lepega dečka, ko angela z neba, pa cigani so ga vzeli in duhovnega očeta pobili, da gotovo umrjé, preden gospod pridejo iz vojne.«

»Tako morate pa že žalostni biti,« govori prodajalec, gredoč pa je pripovedoval kupčevalkam: toliko velja to, toliko to; »ali tudi v žalosti je treba veselja, zato barantajmo, kupčujmo! Kako, ali bova midva kaj poiskala, stari?« vpraša starega Ožbeta, ki je z vratarjem in hlapci zraven prišel. »Jaz imam lepe nožiče, oglavnice za sokole –«

»Kar je rajni stari gospod umrl, ne lovimo več ptičev; sokolov nimamo, čemu nam bodo oglavnice,« odgovori Ožbe. »Kaj imate še?«

»Vse imam; kaj bi pa radi, moj stari?« vpraša krošnjar.

»Ali imate tudi sedla?« pravi Ožbe in namežika hlapcu, ki je ogledoval drobninarsko blago.

»Ne, tega pa že nimam,« odgovori prodajalec malo bolj tiho.

Družina izbira in izbira, kupuje in plačuje. Gredoč pa jim krošnjar razklada, kaj je tukaj pa tukaj novega videl ali slišal. Najznamenitejše, kar jim je povedal, bilo je pač to, da je vojska pred Celjem, v kateri je bil tudi grajski gospod Marko, pregnala sovražne čete Vitovčeve in da se vojska kmalu povrne nazaj. Ta novica je veliko veselje zbudila med grajskimi; ko so se pa domislili, da bode gospod našel vse prazno in ljubljene sina ne bode, utihnilo je vse.

Krošnjar pobere svojo drobnjavo v visoki svoj tovarnik, prime za gorjačo, opaljeno in z železom okovano, ter se poslovi. »Stojte, nekaj bi bil pozabil, le za las je manjkalo!« obrne se s temi besedami krošnjar že na vratih. – »Kaj, ko bi poklical eden vašega gospoda, naročeno mi je nekaj, da mu povem.«

»Gospod ne pridejo dol, morate k njim, ali pa meni povejte, da jim naznanim,« odgovori Ožbe.

»I no, povejte mu, ako če, naj pride; jaz sem se oprtal, krošnje ne odložim. Mož mi je pa velel, da morem besede njemu samemu povedati.«

Peter pride in škilavo pogleda krošnjarja. Marsikoga je skrbelo, kaj li bode povedal tujec gospodu na skrivaj, ali že na pogled Petrov se odmaknejo vsi.

»Kaj hočete?« vpraša Peter krošnjarja osorno.

»Doli v dolu v hosti sem srečal človeka, rjavega in hudogledega, da bi se ga bil kmalu ustrašil; gorjačo sem

bil že stisnil. Ta mi je naročil, naj vam povem, da pridete drevi dol pod skalo – morate že vedeti, kje je – pa da prinesete s seboj tisto, kar ste mu potlej obljubili. Ko bi se ne domislili, rekel je, naj vam imenujem – jaz sem že pozabil koga.«

To je Petra pretreslo in omehčalo. Namesto prejšnje osornosti bila ga je sama vljudnost; kajti posnel je iz prodajalčevega govora, da nihče drug ni, ki ga kliče, kakor sam cigan Samol, ki mu je bil bratovega sina prodal. Naglo poseže v žep in stisne možu dva zlata v roko, roté ga, naj ne spregovori nikomur nič o tem.

»O, Bog varuj!« reče krošnjar, ko vidi rumenjake v roki. »Jaz znam jezik za zobmi držati, ne bojte se, gospod!« Rekši, vesel odide prodajalec.

Strahoma je Peter videl, da cigan prisege že ni popolnoma držal, da je že tretjemu človeku nekoliko izdal. Kaj, ko bi se vse izvedelo? Ta misel mu ni dala miru. Koliko bi bil dal, ko bi hotel cigan umreti, da bi tako nihče ne vedel za njegovo hudobijo! Navsezadnje sklene, da gre ponoči na omenjeni kraj, kajti bal se je, da bi cigan sicer ne prišel sam v grad, kjer bi ga bili precej spoznali, ali pa da ne bi celo kar razglasil hudodelstvo.

Med Šumbregom in Kozjakom je kako uro dolga ravnina, gosto zaraščena še dandanes. Tačas, ko se je godila naša povest, stala so ondukaj velika drevesa; zdaj pa je romalo že nekatero drevo iz te hoste v ogenj in iz ognja v zemljo, v kateri se je porodilo in izredilo;

marsikatera deska iz te hoste gnije v zemlji ali pa se kadi pod visokim podstreškom v kmečki hiši.

Bila je mrzla noč. Mesec je bil že blizu zahoda. Pod kosmato smreko čepi dolgin cigan Samol. Zebe ga, kajti zobje mu klepečejo v ustih in roke pomalja v majhen ogenjček, toliko, da bi ga bil lahko v prgišču odnesel. Ni se upal večjega zakuriti, bal se je, da bi ga zapazil kdo ali da bi bil svit kakega človeka privabil. Zraven cigana pa je tičal oster nož, vedni spremljevalec in edini ciganov prijatelj. Okoli se je čul tuleči glas lačnega volka (popred bolj domačega v naši domovini), plahi zajec si je upal izpod grma na pašo, sova je ukala vrh dupla. Kadar se je kaj ganilo, vselej je cigan pogledal okrog sebe.

»Ne bode ga!« godrnja sam s seboj ter gladi si razkuzmani črni podbradek. »Gorjé mu, ako mi ne pride! Jaz menim, da mu je kramarski pricvrknjenec naročil, menda mu je bil vendar moj nož na mislih, ki sem ga mu nastavljal na goltanec. Maščeval sem te, moj sin; celo plačilo prejmem za to. Drugo muho sem ujel na limanice; tepec potlačeni, ki mi je fanta izročil, meni, da je pridobil graščino! Ha, meni si jo pridobil. Jaz bom videl, ali ne dobodem denarja pri njem, kadar hočem – jaz, ki ga imam na vajetih.« Tako in enako je govoril cigan sam s seboj in dokladal po malem suhe brsti na ogenj.

Zdajci se zasliši stopinja človeška po stezi, ki je držala mimo smreke. Samol potepta ogenj, izdere nož iz zemlje ter se spne ob smrekovem deblu.

Strahotno prileze druga podoba po stezi, prvi neenaka, majhna, grčava – namreč Peter, gospod s Kozjaka.

»Le bliže, gospod strahopetec z grada!« pravi cigan, čigar mačje oči so precej spoznale, kdo da je.

Peter z mesom in telesom – zgrne se, ker cigana ni videl za prvega. Cigan upiše iz še živih iskric ogenj.

»Si li prinesel obljubljeni denar, moj skrček?« vpraša cigan gospoda s Kozjaka.

»Moj prijatelj z Jutrovega, ali se boš pa skazal, da si izpolnil pogodbo? Kam si dejal otroka? Ali je varno spravljeno za vse življenje, za večno?« vpraša Peter.

»Prodal sem ga na Turško, janičar (turški vojak) bode postal in nikdar ga ne boš videl, samo le ako greš na vojsko zoper Turke; tedaj utegne ti ne vedoč tvojo zveženo glavo razbiti, prijatelj moj z grada! S svojimi prijatelji sem se sprl, svojega konjiča sem razjezdil, da je legel tik ceste za vekomaj, in potlej še vprašaš, ali sem zaslužil. Dal mi boš torej toliko, kolikor si obljubil, in še toliko, kolikor je na tebi ali pri tebi, ljubi moj sosed!«

Peter mu da denar, cigan ga spravi. »Veseliti te mora, ti človeček plemenite krvi in grbave postave,« pravi cigan, zasmehovaje gospoda Petra, »veseliti te mora, da boš imel tako daleč notri na Turškem ljudi, ki ti bodo v rodu, celo vojaki janičarji, izrejeni in podučeni v veri Mohamedovi. Lahko se boš hvalil in bahal: tebi enakega ni v deželi.«

»Ne pozabi, grdin, kdo si ti in kdo sem jaz!« pravi Peter ves nevoljen, da ga tak človek zasmehuje.

»Kdo si ti?« smeje se Samol. »Čakaj, povem ti. Ti si peresce na veji: jaz pihnem, pa odletiš; jaz zinem eno, pa te ni drugje ko pod vislicami. Ali stopiš? Pozorel si kakor jaz. Ali pa te jaz primem za vrat in ti obrnem oči, da ne bodeš vedel, ali so zadaj ali spredaj; konec tega, daj mi vse, kar imaš tukaj, če rad ne, i nu – boš pa nerad. Drugo pot se utegnem glasiti sam v tvojem gradu, ko me bodo ljudje malo izgrešili.«

Zdaj je Peter popolnoma razvidel, kaj je storil. Hotel se je odtegniti gospostvu svojega brata in bodoči oblasti njegovega sina, hotel je postati sam svoj gospod, nobene zavire se ni ustrašil in glej prišel je v hujšo, še bolj v poniževalno oblast pod oblast surovemu divjemu ciganu.

Prostosti je iskal in zdaj ga imenuje izrodek, izvrženec hlapca. Zdaj je videl, da ga cigan lahko pestí po volji in da ga res misli pestiti, on, ki sam vé njegovo skrivno hudobijo. Odstopiti Petru seveda ni bilo lahko, hudodelstvo je že v nebo vpilo: »Prodal si ne samo telo svojega sinovca, temveč tudi dušo njegovo, kajti Turki mu bodo tudi vero izruvali iz srca.« V zadnjih ciganovih besedah mu je vse zvonilo natanko. Naprej je hotel torej Peter. Vse zadrege mora odstraniti, tudi cigana. Pa kako bi mu prišel do živega, dolginu, močnemu ko biku? Cigan bi bil devet takih pozobal, kakršen je bil Peter, suh ko goba in slaboten.

Vse se je vrtelo Petru v glavi. Upró se mu oči na ciganov nož, ki je tičal za stežaj od njega. Ko bi trenil,

izdere ga Peter Kozjak in sune cigana. Ali še z večjo urnostjo prime cigan Petra za roko ter ga podere znak in mu izvije nož. Zdajci je bil v rokah grozovitega človeka, življenje mu je viselo na lasu, nihče mu ne bi bil mogel pomagati, ko bi mu bil hotel sovražnik povračati.

»Kaj meniš, prismuknjenec, da cigan Samol nož brusiš za svoje drobovje?« pravi cigan, kakor da se ne bi bilo nič posebnega zgodilo. Peter jame prositi in se izgovarja, da je hotel cigana le ostrašiti, in druge abotne reči.

»Za šalo si me hotel?« zasmehljivo govori cigan, tiščé gospoda za vrat. »Kaj, ko bi ti jaz porinil nož le za šalo pod rebra? Morda bi bilo boljše zate, ki napadaš po mačje, od strani.«

Smrt in božja kazen stopita hudobnežu pred oči, mrzel pot ga oblije; zdaj ledeno, zdaj vroče mu prihaja. Naposlednjič odjenja ciganova pest, nož skrije za pas in Peter je bil prost. Hotel jo je naglo pobrusiti, da se ne bi vrag njegov spremislil. »Daj mi pred mošnjo,« reče cigan, »drugo pot pridem in te pridem pogledat na grad, kako kaj gospodariš. Poročim ti morda tudi, kako ti kaj bratov sin, ali se mu toži po tako dobrem stricu, ali kajli; zakaj izvedel bom vse. Kadar bode turški paša, utegne ti četo Turkov pred grad pripeljati, toda sive lasé boš že imel tačas in dobro dvore zagradi, zakaj vojak bo iz njega, da ne bo vsak janičar njemu prilika. Le glej, da veliko denarja pridobiš, brata pa odpodiš, kadar ti pride na dom.«

Rekši, se krohoče cigan ter odide. Peter, največja reva v človeški koži, odide domov. Gotovo je bil obljubil sam sebi, da ne gre nikdar in nikoli več ponoči nikogar čakati, ne prijatelja ne sovražnika, ker je že dvakrat ponoči težko ušel smrtni nevarnosti. Na mestu pa je bilo zopet samošno. V vzhodu se je rdelo obnebje in kmalu nastane lepa jutranja zarja. Pač res, dan hudodelce preganja, noč jih prikriva!

Osmo poglavje

V neverske roke padel mu mili je otrok,
med otcem in otrokom zija prepad globok!
Zdihuje sivi starec, zdihuje celo noč
in kliče vse svetnike in Boga na pomoč.

Fr. Cengar

Pater Bernard ni mogel preboleti nesreče, šel je bil tjakaj, kamor nam vsem kaže pot, od koder se nihče ne vrne več: truplo v krtovo deželo, duša v lepše življenje. Peter je gospodoval na Kozjaku, na videz srečen. Ali pa je mirovala vest, tista ptica, ki večno kljuje in vpije in obsoja? Ali se je lahko ulegel in sladko brez skrbi spal? Menda ne.

Novice, ki so došle na Kozjak, poročale so, da pride Marko kmalu domov. Ubogi mož! Nič še ni mislil, kaka izguba ga je zadela. Najmanj pa je slutil, da mu je vse to napravil lastni brat.

Vojska, ki je bila prišla s Kranjskega v Celje, da otme cesarja Friderika, prežene kmalu Vitovčeve čete. Osvojenjeni cesar jo krene z vitezi in oboroženim slovenskim

ljudstvom v Ljubljano. Ko bi bil tu vojsko razpusil, kakor so res nekateri hoteli, bi prišel Marko Kozjak o pravem času domov in morda bi se bila usoda vse drugače obrnila. Ali cesar je hotel zbrano vojsko porabiti, da bi svojega nasprotnika, celjskega Vitovca, popolnoma ukrotil. Zapove torej v Ljubljani, naj se vojska ne razide, in napravi velik razgled svoje armade. Grofi celjski so imeli mnogo lastnij po Kranjskem, katere je Vitovec kakor oskrbnik celjske vdove z mečem v roki branil. Cesar je torej hotel nekatere teh lastnij sebi pridobiti, zato pošlje oddelek vojske proti Radovljici na Gorenjsko, kjer so vitovčevci gospodovali, da bi jo spravil v svojo oblast. Tako je potekel čas in, preden je Marko Kozjak dobil privoljenje, da sme s svojimi hlapci zopet domov, predružačilo se mu je doma marsikaj, kakor smo že videli.

Bilo je jesenskega večera, ko je jezdil po slabo nadelanem potu proti domu, za njim krdelce veselih hlapcev, izmed katerih je manjkalo dveh, ki sta ostala zakopana na tuji zemlji. Hlapci so se glasno pomenkovali in ogovarjali mimo gredoče kmečke ljudi; gospodu bi bil bral veselje na obrazu, ko je zagledal hribec, kjer mu je stalo domovje, na skalo sezidano, in kjer je menil sina objeti, ne vedoč, da je daleč, ah daleč, pri nevernih Turkih.

Veselo zatrobi vratar, stari hišni služabnik, v rog, ko zagleda ljubega gospodarja pred gradom; viseče mostnice padejo čez visoke rove in grad sprejme krdelce.

Družina vre vkup, tudi Peter prišepa. »Aj, Bogu se usmi-li in mamki božji,« javka stara Mara med prvimi, »da bi bili gospod vendar popred prišli, preden so hudobni ljudje tej hiši steber izpodmaknili, preden so hudi ci-ganje milega sina daleč odgnali, da ga ne bo nikoli več videl pošten človek!«

Gotovo se je Marku moralo čudno zdeti, da sina ni videl precej med svojimi ljudmi. Še bolj pa je moral ostrmeti, ko je Peter kislo in žalostno pristopil, rekoč, naj gre z njim in naj ne stoji med družinčeti, da mu ima posebnega kaj razodeti. Ko blisk iz jasnega zadene ga žalostna novica; barve so ga spreletele, molčal je; bolečine, ki jih je čutil, niso mu dale ni govoriti ni svoje tuge očitno pokazati.

»In ni ga bilo človeka, ki bi mi bil rešil sina?« reče po dolgem molku z žalostnim glasom. »Nobenega človeka nima Marko Kozjak, ki bi bil šel za roparji? Nobenega človeka?«

»Krivo me sodiš, brat Marko!« odgovori Peter. »Koliko sem si prizadel, koliko sem prehodil, da bi bil zasledil roparje, to ti pove vsak sosed, vsak hlapec. Jaz sem delal, kar je bilo v moji moči; ali deček je izginil, kakor bi ga bila zemlja požrla, in ravno zato imam jaz upanje, da – da bode še kdaj prišel na dan. Utolaži se torej, brat Mar-ko, saj vidiš, moralo je tako biti, Bog je menda hotel.«

Vendar vse te tolažbe so se Marka slabo prijele, mor-da tembolj, ker so vzhajale iz hinavskega srca. Sam je bil

na tem svetu, nobenega otroka ni več imel in vse tolažbe mu ga niso mogle nadomestiti. Kdor bi bil videl tega moža, ki je srčno šel med gole meče in špičastim sulicam naproti, kateremu je sonce na bojišču lice zarjavilo, kateremu je sovražnik nekatero rano usekal; kdor bi ga bil videl, kako so mu debele solze tekle po gosti bradi na junaške prsi, ta bi se bil moral z njim jokati. Pa je tudi vse drugo vedeti, da je otrok umrl in v nebo nesel nedolžno dušico, ali pa da so ga neverni in divji ciganje odpeljali Bog ve kam in Bog ve čemu!

Kakor vsi ljudje tačas, tudi Marko ni bil popolnoma prost vraž in praznih ver in letó mu je še toliko več prizadelo bolečin, ker si je vsakovrstne strašne reči slikal pred očmi, katere so vse bile v dotičju z njegovim sinom.

S hudobnim veseljem je gledal potuhnjeni Peter, kako Marko od večera do jutra otožnejši postaja.

Prvi namen, ki si ga je bil Marko postavil, bil je ta, da hoče sina iskat križem sveta, dokler ga ne najde. Ali znanci, zlasti menihi stiški, ga pregovoré, da je vse iskanje zastonj, ker se ni dalo ni pičice izvedeti, proti kateremu kraju so jo hudodelci z dečkom krenili, ali so šli daleč ali so ostali blizu. Sprevidel je nazadnje, ko se je bil v svoji žalosti sam sebi nekoliko privadil, da bi bilo res vse brez uspeha, kar koli bi storil.

Marku ni bil svet več pogodou. »Kaj mi pomaga ime, kaj bogastvo?« rekel je sam pri sebi. »Sreča je šla po vodi, ne bodem je imel več na tem svetu! Ženo mi je Bog vzel

prezgodaj, ostalo mi je dete in zdaj sem izgubil še letó. Srečen na svetu ne morem več biti; le tamkaj jih upam še videti, torej morem skrbeti, da pridem tja.«

Stopi torej pred grbastega brata Petra in mu reče: »Ljubi moj brat! Umakniti se ti hočem, dam ti vse svoje premoženje, obračaj ga, kakor te je volja. Oženi se, ako ti je povšeči, mlajši si od mene. Samo to si izgovorim, ko bi kdaj zasvetil srečni dan, da bi se izvedelo za mojega sina, da ima on pravico nastopiti za teboj. Jaz pa grem v kloster v Stično; skrbeti hočem za svojo dušo, svet in svetno imetje tebi prepuščam. V kloštru naj pokopljejo moje kosti – Bog ne daj! – morda ene zadnjih naše stare rodovine.«

Kmalu potem se Marko preseli v kloster, obleče namesto svetle jeklene vojne oprave belo obleko meniško iz surovega sukna in je bil eden najpobožnejših menihov v Stični.

Petru se je bilo torej vse po volji izteklo, kakor si je želel in pričakoval.

Deveto poglavje

Odkrsti se in bo Turčin
in, ko doraste, da takrat
morit bo hodil si svojat.

Valjavec

Vrnimo se zopet k mlademu Juriju Kozjaku, katerega je bil cigan odpeljal. Sicer smo že zašli v pripovedovanju malo dalje, povzamemo torej na kratko tukaj reči, ki bi jih imeli že popred razložiti.

Ciganje so bili bliskoma oddirjali, ko so imeli dečka med seboj. Imeli so iskre, lahke konjiče, kateri so, dasi manjši od vojnih grajskih konj, ki so jih jezdili kozjaški hlapci, vendar veliko laglje posegali, tako da so bili ciganje kmalu svojim gonjačem iz moči in oči. Tudi noč jim je ustregla. Dasitudi so se nekoliko ogibali navadnih potov in po stranskih stezah hodili, dospeli so drugi dan na mejo in tu so bili toliko kakor brez skrbi. Torej se loči spoštovana družčina, ker so hoteli skoraj vsi Samolovi pajdaši na Ogrsko, Samol pak na Turško.

Ni manjkalo veliko, da ne bi bil moral nož razsodbo storiti. Le s tem so se pobogali, da jim je prepustil Samol večji del krvavega denarja za dečka. Dolgin se potem obrne proti Turčiji, kajti hotel je menda naloženo zlodejstvo do zadnjega izpolniti, kakor je bil že ves v hudobiji, ali pa je upal še kak denar izkupiti za lepega dečka. Fantič je sicer od kraja vpil, jokal in prosil, ali cigan mu je vselej usta zatisnil in tako ne prav vljudno utišal pred seboj na sedlu sedečega ubogega otroka. Drhal razmršenih ciganovih bratov, katere je dolgin na poti zalotil, strgala je bila poslednjo dobro obleko dečku s telesa; ciganske matere so mu bile zavdale, da ni vpil in da je dobil bolj zagorelo in rjavkasto lice.

Na turški meji proda cigan dečka Turku, ki je kristjanske otroke nabiral za janičarska izrejališča.

Turki, za prvega domá v Aziji, bili so premagani konec 8. stoletja po Arabljanih in ravno po le-teh sprejeli vero Mohamedovo. Kmalu pa so Turki svojim zmagalcem nekoliko oblasti iz rok izvili in naposled so si znali popolno prostost osvojiti. Osman, prvak in praded zdanjih sultanov turških, vzame krščanskemu cesarju v Carigradu nekaj maloazijskih zemljišč in postane samostojen vladar. Sin njegov Orhan pridobi z orožjem vso Malo Azijo in prvi ustanovi tisto turško vojsko, katera je najbolj pripomogla, da je dolgo časa turško ime strah in trepet razprostiralo po vsej Evropi, posebno pa še pri nas južnih Slovanih – namreč janičarje. Pod vladarjem

Orhanom je namreč svetoval veliki vezir Alredin, naj se ujeti kristjanski otroci izrejajo in odgojujejo za turške vojake, in take vojake so imenovali janičarje.

Iz prvega je bilo komaj tisoč janičarjev. Ali že za sultana Murada I. (leta 1360.), kateremu nekateri pripisujejo prvo ustanovljenje te nove vojske, pomnožilo se je število janičarjev na dvanajst tisoč. Ko so Turki čezdalje bolj utrdili svoje gospostvo po Evropi na jugu, osvojivši si Carigrad leta 1453., ko so čedalje bolj podjarmljali kristjane, nalovili so tudi zmerom več krščanskih dečkov in janičarska vojska se je narastla do 40000 mož tistih strahovitih vojščakov, ki so, sami iz krščanskih rodovin, nevedé zoper lastne roditelje in brate in zoper njihovo vero neusmiljeno divjali.

Med janičarje torej je prišel tudi mali Jurij Kozjak. Iz malega dečka zraste čez leta krepak mladenič, na telesu junak, kakor mu je bil v mladih letih oče v daljni domovini. Ali kaka sprememba! To ni bil več tisti otročje pobožni Kozjakov sin, ampak poturčen sanjarski vojak.

Privadil se je bil novim pajdašem, novim navadam, novim podukom. Rahlo seme krščanske omikanosti, kolikor so jo bili dobri ljudje vcepili njegovemu srcu, izruvali so neverni mohamedanci, ko je komaj korenine vsajalo. Namesto vere, ki nas uči bližnjega ljubiti, naučil se je mladenič mohamedanstva, čigar uk je: sovraštvo in poboj kristjanu in njegovi veri. Vojni duh, ki je navdajal očeta, tudi se ni zatajil pri sinu. Ali kristjanski oče

je vojeval za pravico in brambo nezmožne nedolžnosti; poturčenemu ubogemu sinu so bile vsajene brez reda želje po boju in krvi. Leta leteča izbrišejo mladeniču spomin na otročje čase. Divji mladi janičar se ni več spominjal, da je bil pri dobrih ljudeh, ki so ga ljubili in ljubiti učili. Popolnoma vendar ni bil pozabil očeta in lepega domačega gradu, svojega hudega strica in da so ga enkrat ljudje radi imeli; pa mu je bilo vse to le kakor lepe sanje, na katere se le počasi in zdaj nekoliko, zdaj zopet nekoliko domišlja. Dobro ni vedel nobene reči. Tudi imena svojega očeta se ni domišljjal, niti kraja in dežele. Med tujci se je bil navadil tujega jezika; svojega prvega, slovenskega, se ni več spomnil.

Ako pomislimo, da celo mi pozabimo let otročjih in zgodb, ki smo jih v njih doživeli, čeravno smo in ostanemo vedno v enih in istih razmerah, ki nam spomin oživljajo in ponavljajo, verjamemo toliko laže, da je človek, ki je v prvi nežni mladosti med tujce prišel, pozabil na jezik in očeta.

Hrabri janičar, Marka Kozjaka sin, postal je v kratkem polkovnik v svoji orti (kakor se je imenovala večja ali manjša četa janičarska) in ni ga bilo mimo njega hrabrejšega in strašnejšega v boju. Ločil pa se je od svojih tovarišev, da ni hlepel po ropanju in moritvi slabih, neoboroženih ljudi; in tako je nekako njegovo pošteno srce tudi pod tujim odelom v tuji divji družini ostalo neomadeževano. Sicer ni vprašal, zakaj se vojuje; šel je

vsekam, kamor so Turki nesli zastave svojega preroka Mohameda, ali bojeval se je z vojaki, ne z otroki in ženami.

Grozovita telesna moč, ki jo je ta janičar razkazal v boju, storila je, da so se celo Turki nekako bali zamišljenega svojega vojaka. Ker so vedeli, koliko jim tak glavar v boju koristi, ki, sam hraber kot lev, svojim pajdašem pot nareja v vojne vrste, zato je janičar Jurij Kozjak – ki seve tega imena ni poznal – dosegel čast, da je vodil sam svoje precej veliko krdelo, dasi to sicer pri tako mladih ni bila navada.

Deseto poglavje

Opat in menihi, modri možjé,
nobeden srca ozdravit' ne ve.

France Prešeren

Bilo je leta 1475. Peter Kozjak se je bil svoje prostote že skoraj naveličal, kajti sreče ni imel. Hotel se je ženiti, ali spodletelo mu je: nevesta, ki si jo je izbral, ni ga marala. Peter pa ni mogel še v drugo poskušati, ostal je torej sam zase na gradu Kozjaku.

Zvesti stari služabniki bili so popustili grad, ko je nastopil Peter gospodarstvo. Stari Ožbe, ki je služil v gradu šestdeset let, šel je osebenjkovat na stare dni, toda le za malo časa, kajti kmalu se je preselil s tega sveta za Maro, staro hišno, katera je bila umrla precej za očetom Bernardom še v gradu.

Marku so bili tudi že lasjé osiveli; postava, nekdam možka in močna, sključila se je bila in zgrbančila. Največ je pripomogla žalost in skrb za sina, da mu je starost prezgodaj jela lomiti kosti. Zastonj so upali in pravili menihi, da se mu bode rana zacelila, kadar nekoliko

pozabi svoje izgube. Menih Marko je živel sam zase v svoji bolečini.

V prijaznem kotiču, v zatišju med dvema vrstama lepih gričev, je stal slavni klošter stiški. Že leta 1135. je kupil patriarh Peregrin iz Ogleja tukaj nekaj zemlje, postavil klošter in poklical iz Rima brate cistercijane. Ustanovitelj pa bratom ni samo preskrbel streho in stanovanje, temveč prikupil jim je za živež tudi primerne lastnije v okolici. Precej od kraja so imeli menihi tri vasi podložne za raboto in desetino. Pomnožili so to prvo lastnijo sosedni in daljni plemenitaši; med poslednjimi nahajamo v zapisnikih najvišje osebe iz vseh stanov; papeže, cesarje, kralje, vojvode, grofe in druge imenitnike imenujejo med darovalci. Tako je bil klošter stiški v nekdanjih časih eden izmed najbogatejših v slovenskih deželah.

Poslopje je bilo zavarovano z visokim obzidjem in štrlečimi stolpi, zakaj tačas je bilo le varno, kar je bilo sovražnikovi roki nedosegljivo, kar je branil zid in ostri meč. Ne samo da so Turki bili hudi sosedje, bilo je tudi v deželi nemirnežev mnogo. Gospodar je imel dolžnost varovati svoje podložne. Zato je moral imeti tudi klošter zmerom oboroženo krdelo hlapcev na nogah, ako se je hotel varovati domačim in vnanjim sovražnikom.

Bilo je nekega jutra. Opat Ulrik je sedel v svoji izbi in v roki imel veliko odprto knjigo z zlatim zaklepom, v kateri je bral. Bil je opat že prileten; v okolici med

ljudstvom in med gospodo je veljala njegova beseda veliko. Njemu nasproti pri durih je stal velik mož širokih pleč; na prvi pogled bi bil uganil, da je vojak.

»Kaj boš povedal, Til?« spregovori opat in zapre svoje bukve. »Kako ste opravili? Ali si dobil one, ki so pisarja ubili?«

»Nismo jih dobili, častitljivi gospod opat,« odgovori Til. »Zasačili smo jih bili nekoliko v razvalini in obstopili, ali imeli so cepce okovane, eni celo meče; ušli so nam, trije naših so močno ranjeni.«

»Doklej bodo še nadlegovali ubogo ljudstvo sovražniki od zunaj, roparji med narodom! Zdaj bodo še predrznejši, nazadnje nam pridejo na dom in človek si ne bo upal več izpod strehe. Ali si že slišal, da nam se je Turkov bati, preden mine poletje? Potem bomo imeli zopet nesrečo, da nam Bog pomagaj!«

Opat pomigne Tilu, naj odide. Til pa se je le počasi pomikal nazaj; videlo se je, da bi še nekaj rad povedal.

»Kaj bi še rad?« vpraša ga naposled opat.

»Sinoči smo dobili neznanega človeka,« pripoveduje hlapec, »in, ker se nas je ogibal, prijeli smo ga. Zdaj pa trdi hlapec Andrej, ki je bil prej v gradu na Kozjaku, da ga je že videl poprej in da je ravno tisti, kakor so dejali, da je bil odpeljal tistega dečka, sina gospoda ...«

»Kozjaka!?« pravi opat čudé se, vstane s stola in sprašuje hlapca zvesto in na drobno, kako jim je cigan v roke prišel. »Kaj, ko bi se dalo kaj izvedeti o Kozjakovem

sinu!« mislil je opat Ulrik in brž reče pripeljati cigana in sklicati priorja, očeta Martina in druge starejše menihe.

Kmalu se zberó očetje in začnó cigana izpraševati in izpeljavati. Obetajo mu, da se mu bode veliko prizaneslo, ako pové po resnici in se spokori; nasproti pa žugajo, da ga neutegoma dajo obesiti, ako ne govori vse po pravici. Cigan pa je zaničljivo pogledoval okrog sebe; vse se mu je zdelo za smeh, ne za smrt.

»Ali si ti tisti človek, ki je roparsko odpeljal dečka, Kozjakovega sina?« vpraša opat. »Govori, ljudje te poznajo, ne boš utajil, ne!«

»Prav dobro me poznate; jaz sem službo preskrbel dečku,« reče cigan in gleda okrog po svojih sodnikih, menihih in hlapcih, ki so ga držali.

»Kje je menih Kozjak?« vpraša dalje cigan. »Ako ga hočete poklicati, jaz bi mu nekaj povedal na uho in on bo zame prosil, da me ne obesite; vam pa nič ne zapam, gospodje v dolgih haljah! Vi bi nemari radi, da bi jaz pod vislice stopil ali pa da bi se mi prelomil vrat. Ali Kozjak, ta je moj stari prijatelj, naj bo že tisti grbavi ali pa njegov brat, ki je med vami menih.«

Marko Kozjak, že osivel, pride iz svoje izbice, ki je bila na zadnjem oglu proti severu. Ko zasliši, da je ravno tisti, ki mu je odpeljal sina, zapre to ubogemu starcu besedo, up navdihne očeta, upanje, da je še mogoče sina dobiti nazaj. »Povej mi, povej, da moj sin živi; izgovori, da mi ga pripelješ nazaj, in nič se ti ne bode zgodilo, jaz

prevzamem tvojo kazen, jaz ti dam pol premoženja, ves Kozjak, pa mi govori, kje je moj sin?« Vse to je hotel stari Marko naenkrat izvedeti iz cigana.

Ali temu se zasvetijo male sive oči in staro maščevanje se mu zbudi. Nekaj časa gleda osivelega, onemoglega očeta in pravi: »Ne poznaš me, Marko Kozjak? Jaz sem imel tudi nekdanjega sina, mladega, lepo rastočega, ki sem ga ljubil. Ali ti si mi podrl moje veselje, ti si pobil mojega sina, da je umrl, in zato sem te kaznoval, kakor vidim, dovolj. Ali ne samo jaz, tudi drug človek je bil, ki me je nagnal do tega dela; ime tega človeka ti povem na uho in, ako ne boš prosil za moje življenje, tudi za njegovo ne boš; ako mene obesijo, tudi njemu ne prizanesó. Poslušaj!« In cigan pristopi k staremu Marku ter mu pove na uho: »Tvoj brat Peter mi je sina prodal in izdal!«

Komaj je Marko te besede čul, prešine ga kakor blisk in zgrne se v omedlevico na tla. Menihi so vsi obenem planili, da bi pomogli staremu možu.

»Kaj sem vam pravil, gospodje v belih haljah, da ne bom obešen? Ko se Kozjak zbrihta, prosil bo zame in za mojo staro kožo.«

»Pridemo ti že do zoba,« pravi eden hlapcev.

»In ako bi imel samega peklenščka v malhi,« pristavi drugi.

Hlapci so ugibali med seboj, da to mora biti več kakor nepošten človek, in menili so, da je Marku zacopral, da je omedlel.

Opat prestrašen veli, naj cigana zvezanega odpeljejo in zapró. Tudi Marka odnesó. Nič se ni zavedel. Skoraj vsi so menili, da ne bode preživel te omedlevice. Skrbi za izgubljenim sinom, žalost in bolečine so mu obelile glavo in ga rinile do roba večnosti. Zdaj je našel pravi sled za sinom, ki ga je mislil mrtvega, in kako bode prenesel tak oslavljen človek toliko težo, ki dušo teži? Drugi pa so rekali med seboj: »To, kar je cigan Kozjaku na tihem povedal, moralo je biti strašno, grozovito; zakaj Kozjak, dasi je zdaj že res oslavel, bil je vendarle popred vojak, ne bila bi ga vsaka stvar pretresla tako, da bi se bil kar brž zgrudil in precej nič zavedel.«

Marka Kozjaka spravijo v posteljo ter pokličejo očeta Benedikta, ki je bil na glasu, da ume zdravila napravljati, rano obvezati in zaceliti in rože kuhati, da so dobre za bolno telo. Pater Benedikt tudi znese vso svojo umetnost, da bi bolnika spravil zopet k svesti. Vse je bilo v kloštru pokonci.

Opat pošlje tudi posla v grad Kozjak gospodu Petru poročiti, naj nemudoma pride v klošter, ker mu je brat morda blizu smrti.

Peter se zavzame; ni še pričakoval bratove smrti. Prav za prav, kakor se nam zdi, ni mu bilo veliko do brata, katerega ljubil ni; vendar spodobilo se je, da ga je šel pogledat še pred smrtjo, in zato je bil pripravljen precej. Veli torej osedlati svojega konja ter pogosti kloštrskega posla.

»Kaj pa se je zgodilo?« vpraša Peter kloštrskega hlapca medpotoma. »Ali je moj brat nanagloma zbolel?«

»Povedali mi niso opat sami,« odgovori hlapec, »pa slišal sem vendar tako drugod, da je neki cigan, katerega smo predsinočnjim ujeli, nekaj gospodu skrivaj povedal, in precej tačas jim je prihajalo slabo in se niso potem več zavedeli. Kaj je cigan povedal, tega ne vedó, najbrže kako čarobnijo, kakor jih imajo ti ljudje.«

Ko bi bil hlapec pazil na gospoda Petra Kozjaka, videl bi bil, kako je lice njegovo zdaj blede, zdaj zeleno prihajalo, noge so se mu oklenile konja in roke so spustile nevede konjsko brzdo. Ko bi bil pa to tisti cigan? Ko bi bil bratu njegovo hudodelstvo povedal? Ta misel je bledla in vrela plemenitašu po glavi.

»Kakšen je cigan?« vpraša čez dolgo, ko se nekoliko upokoji.

»Dolg, že precej star, pa močen ko vol; dva sta ga morala držati in še bi jih bil kmalu ustrahoval, dasi naš Til ni kar si bodi,« odgovori hlapec.

»On je,« pravi Peter in obide ga smrtni strah. Vest, že davno utišena in pomirjena, zbudi se na novo.

Plaho je gledal kloštrski hlapec gospoda Kozjaka, ki je bil čuden, da še nikoli tako. »Kaj vam je, gospod?« vpraša kake dvakrat, ko vidi Petra vsega prepadenega. Toda Peter ne govori besedice do kloštrskih vrat. Sam ni vedel, kdaj je prišel do tja.

Opat mu pride na dvorišče naproti. Peter, ki je hotel vprašati, kako je bratu, vpraša, kako je ciganu. Opat je

spoznal precej, da je grozno razmišljen; menil je pa, da ga je nenadna nesreča tako iz uma spravila. Pelje ga torej k bratu. Ta je ležal še zmerom brez zavesti. Mešalo in bledlo se mu je v glavi. Govoril je besede nerazumljive.

Ko je Peter videl, da menihi ne vedó še njegove pregrehe, kajti bili so vsi jako prijazni z njim, in ko so vsi zmajevali, da bi Marko še kdaj vstal, umiri se srce tudi Petru nekoliko.

Prosi opata, naj ga pusti k ciganu, češ da bode kaj bolj natanko izvedel o svojem bratrancu, kje je in kako bi ga dobil nazaj. Rad mu dovoli opat ter mu celo ponudi, da mu hoče dati spremljevalca. Ali Peter si da le ječo pokazati, potem pa izpusti hlapca, rekoč, da se bo sam najbolje pogovoril s ciganom.

»Če te poprime,« mrmral je hlapec odhajaje, »premel ti bode krive kosti, da boš pomnil hoditi blizu pasjega hleva. Pa če te, naj te, ne manjka boljših ljudi.«

Peter stopi k ciganu v ječo.

»Aha, moj stari prijatelj me je prišel pogledat,« pravi cigan poredno, »nu, prav storiš. Ali že veš, da naju oba obesijo – tebe in mene. Spodobi se to po vsej pravici; zakaj skupaj oral, skupaj pojedala; oba vkup vozila, oba vkup zvrnila. Kaj ti praviš, moj grčavi prijatelj?«

Kako je Petru moralo biti, to si lahko vsak sam misli. Vendar sila je bila.

»Kako se predrzneš moje ime s svojim obenem imenovati?« grozi se Peter.

»Moči, molči, mačka stara, polomljena; saj vem, da nisi pozabil na tisti večer – pred kakimi dvanajstimi leti; in ko bi ga bil, opomnil bi te jaz kmalu nanj. Da pa sem tvoje ime imenoval bratu, staremu menihu, to mi je velevala pamet. Spoznal me je hlapec, ki je bil pred na tvoji krtini in kateremu bi bil imel ti črepinjo streti – pa bi vsega tega ne bilo; in kaj mi je ostalo drugega, da si rešim svojo staro polt, za katero mi je še zmerom več ko za tvojo grčo, katero ti je Bog oprtal namesto tovara na ramo.«

Ko bi bil Peter mogel to hudobo s pogledom na steno nabosti, bil bi jo; ali za zdaj je moral molčati in cigana z lepo zase pridobiti.

»Komu si še bleknil o tej reči kakor mojemu bratu?« vpraša Peter.

»Nikomur!« odgovori cigan. »Menil sem, da ga bom s tem pripravil za svojo reč in za svojo glavo, da mu obljubim sina nazaj prignati. V tem trenutju pa sem se tvoje lepote domislil, in glej, stara šleva je bil toliko neumen, da je omedlel.«

»Svetujem ti, da mojega imena ne imenuješ več; brat bode morda umrl in tako te bom jaz spravil iz ječe,« pravi Peter.

»Kaj, ko bi jaz namerjal tvoj del pri tem dejanju razodeti?«

»Nihče ti ne bo verjel, človeče! In potem ne upaj nič, to bo tvoja smrt; jaz si hočem prizadeti, da ne boš živel dva dni potem, ako imenuješ mene očitno.«

»Kaj, ko bi jaz dokazal, kar bom govoril? Ko bi jaz pripravil tvojega bratovega sina zopet nazaj in priče pridobil zoper tebe. Da jih dobom – ne skrbi tega. Bratranec tvoj pak je lep janičar; ni temu pet tednov, kar sem ga videl, morda te obišče in svoj rojstni kraj, to je da, po janičarsko, zakaj ne pozna dežele, kjer ima tako ljubega strica, kakor si ti, moj ljubeznivi tovariš! Kaj bi ti rekel potlej?« Rekši, zakrohoče se cigan.

»Tega ne storiš,« spregovarja Peter, »bilo bi tebi škodljivo.«

»Kaj je meni škodljivo, sodim le jaz; tebi pa le ena pomaga iz klešč in ta je, da me spraviš iz te luknje na beli dan ali v črno noč. Ako me ti ne, oprostil se bom sam, potlej pa ti glej, kod boš hodil in kam boš stopil. Vzemi nož in prereži mi vrvi na hrbtu, ki mi vežejo roke, prišel bom že sam pod sonce.«

Petra vendar ni bila volja tega storiti. Izgovarjal se je, da ga osvobodi kako drugače, bolj skrivaj; to bi bilo preočito.

»Ako nisem v štiriindvajsetih urah prost s tvojo močjó, bodem brez tvoje pozneje. Potlej pa bom razobesil tvoje možgane po plotu stiškega vrta,« vpil je srditi cigan za plemenitašem, da sta ga lahko slišala hlapca, ki sta stala pred durmi na straži.

Peter je ostal čez noč v kloštru. Mar mu je bilo za brata! V svoji črni duši bi bil veliko rajši, da bi brat umrl in skrivnost s seboj nesel pod zemljo. Ali s ciganom?

Prav za prav mu tudi za tega ni bilo nič. Koliko bi bil dal, da bi se bil spravil s sveta! Belil si je glavo, kako bi mu pomagal iz ječe in tako sebi iz neznanske zadrege. Vendar nobenega upanja ni imel; ni videl, da bi se dalo brez tuje pomoči kaj storiti. Tuje pomoči pa se je bal, zakaj že prva in edina, ki jo je rabil, namreč ciganska, mu je presedala ter mu napravila grozno veliko bridkih dni.

Enajsto poglavje

Gosta megla po polju leži –
no kaj je to, kako je to?
»Tam ni nobene megle znat',
le turški konji tako sopo.«

Narodna pesem

Tako je bilo v kloštru v Stični, ko pride drugo poročilo v deželo, ki je storilo, da so vsi pozabili na Markovo bolezen in na cigana, pod klošтром zaprtega. Slovenske dežele (Kranjsko, Štajersko in Koroško) si še niso bile dobro opomogle in se okrepile od strašnih ran sovražnih iz poprejšnjih let, ko je Turek na novo prihrumel v deželo, krvav bič v nečloveški roki prinesel in se pripravljaj, da bi, od kraja počenši, zopet teptal slovensko strn in podiral selišča mirnemu narodu slovenskemu. Zdaj je zopet treba bilo bran postaviti žugajoči reki, dežela je klicala vsakega junaka na boj. Veljalo je tačas še bolj ko današnji dan. »Pomagaj si sam in pomore ti Bog,« zakaj tedaj ni bilo redne vojske, ki bi bila postavila se vragu pred oči ter mu mejo zasadila, doklej mu je

stopiti. Gorele so grmade po gorah in naznanjevale, da se bliža vrag. Zdaj so šele vreli vkup, vsa dežela je bila velik tabor. Dostikrat pa je bila nesreča, da so se premalo zedinili posamezni brambovci ali da se niso mogli ali utegnili zbrati, ker je bil Turek tu, kakor bi ga bila ponoči zemlja izpuhnila.

Leta 1475. udarijo v najlepšem poletju Turki na južne pokrajine štajerske. Vodil jih je Ahmet paša. Vseh je bilo kakih 12000 mož, največ konjikov, krdelo tudi janičarjev. Jurij Šenk, glavar koroške dežele, zbere v naglici nekaj pripravljene vojske po vseh treh deželah, da bi toliko časa ustavljal sovražnika na južnem Štajerskem, dokler se ne snide velika vojska vseh dežel slovenskih, katera bi se mogla veliki turški sili iz oči v oči postaviti nasproti.

Peter Kozjak bi bil tudi s svojimi hlapci imel Šenku pomagati, ker je bil eden velikih plemenitašev, ki so imeli zmerom vojne hlapce na nogah in v orožju. Ali že misel na boj in mogočo smrt mu je bila neljuba; slave si ni upal pridobiti, domovine pa ne more tak človek tolikanj ljubiti, da bi meč opasal zanjo, ki ne ljubi svojega bližnjega, ni tistega ne, ki je z njim ene krvi.

Ludovik Kozjak, sorodnik Petrov, prevzame torej namesto njega povelje čez hlapce kozjaške in stiške.

V kloštru so popravljali poškodovano obzidje, znašali živež s pristave in vse pripravljali, da bi se branili Turkom do zime, kajti privreli so le kakor ploha in se umaknili nazaj, ko so naropali dovolj in se do sita

nadivjali v krvi krščanski. V tem splošnem vretju ni nihče mislil na zaprtega cigana: hlapci, ki niso odšli z Ludovikom nad Turka, imeli so drugega posla obilo, ne da bi bili varovali hudodelca. Nekega jutra torej tiča ni bilo v gnezdu. Kako je ušel, tega ni nihče vedel.

Jurij Šenk je bil s svojo malo vojsko – kakih 2000 mož je imel – zalotil sprednje krdelo turške vojske. Misleči, da je to vsa vojska turška, vržejo se Slovenci hrabro na Turka in, preden je tistega dne sonce zašlo za goro, ležalo je okoli dvesto nevernih sovražnikov pobitih na bojišču; drugi se umaknejo. Veliko je bilo veselje med Šenkovo malo vojsko, kajti menili so, da so tako z lahkim trudom zopet za zdaj odbili vraga in deželo rešili. Še tisto noč pošlje torej Šenk posla, da bi oznanil po deželi veselo poročilo. Drugi dan je hotel Šenk sovražnika čez mejo zagnati.

Veselo poročilo, da so Slovenci Turka premagali, pride tudi v kloster stiški. Opat Ulrik brž napové procesijo k cerkvi Matere božje na Muljavi, vasi, dobro uro oddaljeni od kloštra. Povabi vse ljudstvo in gospôdo z gradov, da bi bili deležni pri tej procesiji ter zahvalili Boga, da je odvrnil od dežele veliko nesrečo in zmago podelil kristjanskemu pravičnemu orožju.

Medtem ko so se pripravljali za procesijo, zgodila se je slovenski vojski velika nesreča. Ahmet paša, turški poveljnik, je komaj zvedel, da so kristjani njegovo prvo krdelo razmetali in večidel pobili, kar razkačen zapove

svoji petkrat večji vojski, da še tisto noč zajame krščanske junake. Ko jutro napoči, videli so Slovenci naenkrat, da jih je zajel desetkrat večji sovražnik; in nepripravljeni, prestrašeni so morali zopet zgrabiti za orožje in braniti sebe in deželo. Krvavo so se zdaj bili, vsak vojak je bil junak, nobeden ni zastonj dal svojega življenja; ali nazadnje mala, že prejšnji dan utrujena in zdelana slovenska vojska vendarle obnemore. Koroški glavar Šenk, kranjski plemenitaš Ludovik Kozjak in mnogo drugih imenitnih vitezov je bilo ujetih, ker jih Turki niso hoteli umoriti, češ da dobodo veliko odkupnine zanje. Ostanke kristjanske vojske se naglo umaknejo v gozde. Po deželi ni še nihče vedel za to strašno pobitje. Turki so vedeli, da jim zdaj nikjer ne more enaka vojska pot zapreti, zato so hrumeli v Kranjsko naprej proti sredi.

Veselo je vstajalo sonce in obsevalo polja in velike travnike kloštra stiškega. Par za parom je šel v procesiji za svetim križem iz kloštra. Naprej menihi, za njim gospodje plemeniti: Peter Kozjak s svojo grbavo postavo, Janez Mačerol z Mačerolca, vitez Ravbar s Kravjaka in veliko drugih; za temi pa so stopali pobožni kmečki ljudje, moški in ženske, neizmerno število. Počasi se je pobožna množica gibala naprej.

Pravljica pripoveduje, da so na »Velikem travniku«, konec katerega stoji nekdanja podružnica stiškega kloštra, cerkvica Matere božje – da so se tu ljudje iz sedmih far sešli s svojimi duhovni in banderami ter neki star

narodni ples plesali, kateri je bil dovoljen po cerkvenih poglavarjih. Zdi se mi, da ga imenujejo stari očetje ovrtenico in da se neki ostanek tega plesa nahaja še po slovenskih božjih potih.

Bilo je torej na travniku veliko množje ljudstva. Vse je bilo brezskrbno veselo ali pa utopljeno v pobožnosti.

Menihi in gospodje, med njimi Peter Kozjak, so bili že blizu cerkvice.

Kar se zasliši od vzhoda in severa znani grozoviti krik: »Alah, Alah!« in ko blisk se naglo začuje strašna beseda: »Turki!« In od vzhoda čez Bojanji vrh so dirjali turški konjiki naravnost po travniku proti množici; od severa, od kloštra, so pa vrele druge čete Turkov. Strah obide ubogo ljudstvo. Kakor jastreb zviška plane med piščeta, da jih nekaj podavi, nekaj razkropi, tako so pridrli Turki nadnje. Zdajci se dviga vpitje do neba; vse beži. Večji del ljudi je pobegnilo v cerkev in na obzidano pokopališče, nekoliko v bližnjo hosto, nekoliko brez namena in brez glave tja, kamor jih je noga nesla. Veliko pak so jih Turki posekali in pojezdili na travniku, tako da stari ljudje pravijo, da je tekla tačas kri po trati kakor v žlebu potok, da so jo turški konji do členkov gazili. Cerkev in pokopališče, s precej visokim zidom obdano, je bilo natlačeno beguncev, ki so tu iskali zavetja.

Menihi, ženske, otroci in starci so šli v cerkev, moške pak so se zbrali za zidom in sklenili, braniti se do zadnjega diha. Tu je pograbil vsak, kar mu je bilo pri rokah,

za orožje, bodisi da je iz železa ali iz lesa delano orodje ali surovi kolec. Drugi so nabirali kupe kamenja, odkrhovali ga od cerkvenga zida in metali na sovražnika, ki se je bil približal in podil počasnejše begunce.

Med tistimi, ki so rajši v hosto zbežali kakor za zid cerkveni pod varstvo božje, bil je tudi Peter. Kakor hudobni ljudje, ki nimajo dobre vesti, bil je tudi Peter grozovito plašljive in boječe duše. Ko mu je udaril krik: »Turki so tu« na uho, popusti kar menihe in tovariše, pomeša se med ljudi, ki so bežali kar naprej, koder je bilo prazno, in dirja v hosto.

Molitve so donele iz cerkve, da bi Mati božja izprosila od Boga srečno brambo in rešitev pred strahovitim sovražnikom. Pred oltarjem so klečé molili menihi, si volasi možje, glasno so jih spremljala grla vse verne množice v cerkvi.

Okoli in okoli po planjavi so dirjali divji Turki. Eni so vlačili zvezane ujetnike s seboj, eni so se zbirali v čete, da bi navalili na kristjane. Pač je moralo bridko zajedati ubogemu ljudstvu v srce, ko je videlo, kako so hiše in poslopja, v katerih so se rodili otroci, zdaj naglo zgorele, zažgane po vragovi roki. Pač je nekatera slovenska pest tesneje v pravični jezi stisnila svoje orožje, želé, da bi ji moči bilo maščevati se nad vragom za toliko hudo!

V majhnih krdelih pritiskajo zdaj Turki na tabor. Ali kmetje niso branili le sebe in svoje domovine, branili so tudi svojo vero, svoje žene in otroke. Vedeli so, da

jim milosti ni pričakovati, ampak da so sužnji, brž ko se vdajo. Zato so se branili za slabim zidom in s slabim orožjem proti neštevilnemu dobro oboroženemu sovražniku s tako hrabrostjo, kakršne bi morda današnji dan zastonj iskal med nami, njihovimi vnuki.

Nekateri Turek se je zvrnil, ko ga je zadel trd težek kamen, od zida odkrhnjen; ali tudi marsikateri Slovenec je padel, zadet s puščico s turškega loka. Zmerom bliže in bliže se pomikajo Turki; kamenje, ki se je usipalo nanje kakor toča, ni jih moglo zavreti.

In ko je sonce nagnilo se že blizu gor, bili so strahoviti sovragi pred zidom. Zmerom več in več jih je prihajalo. Že so najpogumnejši plezali po zidu in prislanjali tramove. Iz oči v oči, pest proti pesti se spopadejo. Zunaj so se bliskale krive sablje, izza zida pak so prosti možaki vihteli različno orožje. Eni so z drogi merili Turkom črepinje, eni so s cerkveno, za silo odtrgano desko suvali vraga raz zid; tam je zopet velik, močen mladenič sukal težek kovan svečnik z oltarja, da je nekaterega nevernika za vselej minilo poželenje v naše dežele ropat hoditi. En sam mož je bil, ki je imel vojno orožje, ki je bil izurjen v boju. Bil je Janez z Mačerolca, edini plemenitaš, ki je bil ostal pri menihih in kmetih. Ta je učil, kaj in kako naj se bijejo, ter krepko pomagal okoli in okoli, kjer je bila največja sila. On je bil, ki je prigovarjal oslabelim, naj ne odjenjajo. »Kmalu bode noč tu, potem se oddahnemo!« tako jih je tolažil.

Na severni strani tik obzidja je stala lipa. Na deblu je visela že od nekdaj podoba Matere božje; zadaj za podobo so se pa bili v votlem deblu sršeni zaredili. Predrznemu janičarju je bilo v glavo padlo, da bi se dalo z drevesa veliko škode storiti stiskanemu kristjanom. Spleza torej med veje in res je njegova strela zadela nekega borilca za zidom. Janičarju je še veliko drugih pajdašev plezalo na pomoč. Kmetje se jamejo razmikati, že so Turki viseli na zidu, že je še samo Janez Mačerol z malim krdelom neustrahljivih mož težko težko branil to stran – ko Bog pošlje za zdaj drugega, sicer majhnega, vendar hudega pomočnika. Turek je bil podobo Matere božje brcnil z drevesa in tako razdražil žival v drevesu. Naglo prihrumé sršeni iz dupla, vse rumeno jih je bilo okrog, in jeli so pikati Turke pod drevesom. To videti, raste kmetom srce in Turki, ki so se imeli braniti zoper orožje kmečko in razdražene sršene, morali so se umakniti in otepati zabuhle obraze pred sitno, jezno živaljo.

Sonce se zakrije. Mrak nastopi. Turki se utaboré na griču pred cerkvijo, videlo se je, da ne mislijo pustiti ubogih ljudi. Ti pa so bili za zdaj oteti, ali imeli so živeža komaj za to noč, vode celo nič, kajti največ jih je bil pripodil Turek s travnika, da niso mogli ničesar vzeti s seboj. Kaj bode jutri? Kaj to noč, ako Turki napadejo obzidje?

Črna noč se je raztegnila nad ubogo potrto kranjsko deželo. Ne ene zvezdice ni bilo na nebu, vse so bili

zakrili gosti oblaki, kakor ne bi hotele gledati obupa in žalostnega stanu slovenskih prebivalcev.

Vendar noč ni bila temna. Turki so bili zažgali mnogo kresov. Okoli in okoli, kamor se je človek ozrl, ni videl drugega ko ogenj, gost, svetel dim, ki se je počasno valil proti nebu. Tam so s plamenom gorele lesene, s slamo krite kmečke koč; cele vasi v ognju in nobene roke, ki bi bila gasila, kajti pobegnil je vsak ali v gosto hosto ali v kamnat gospodov grad ali v cerkev, da bi otel svoje lastno življenje.

Turki so bili po planinah razpeli svoje šotore, da bi o zori zoper ropali, klali in vezali ujetnike. Dvojno vpitje se je razlegalo po zemlji in donelo proti nebeškim oblakom. Prvi je bil divji krik ljutega Turka, ki je čedil svojo krivo sabljo krščanske krvi in komaj jutra čakal, da bi jo na novo prelival. Drugi krik je bila žalostna, mila molitev tlaččenega, zapuščenega Slovenca, ki morda ni tolikanj sam zase Boga prosil kakor za svoje otroke, da bi jim Bog ohranil staro domovino, staro zveličavno vero.

Dvanajsto poglavje

Tepejo ga nadloge;
glej, na lojtri je visel.

Narodna pesem

Peter Kozjak je bil, kakor smo že omenili, pobegnil v hosto, kmalu je bil čisto sam. Najrajši bi bil prišel domov na svoj trdni grad, kjer je imel visoko obzidje, iz rezanega kamna zidano, in stolpe, katerih še nikoli ni bil sovražnik v pest dobil, kar je pomnil človeški rod v gradu in okrog grada. Ali slabo je poznal svojo deželo; pravega pota do svojega grada ni vedel po gozdu, po planem pa ni bilo mogoče zavoljo Turkov. Mogoče je tudi, da od golega strahu ni vedel, kod hodi in kam gre; to je gotovo, da je bil Peter, ko se je zmračilo, spehan in shojen ne daleč od tam, kjer je zavil proti svojemu domu.

V sredi hoste, kake pol ure od poprej imenovanega kraja, kjer so se bojevali kmetje, je stalo staro selišče pri majhnem potoku. Bila je to lesena hiša in mlin. Mlinarja

so imenovali, kakor ga še dandanašnji imenujejo, Breznika, ker je njegov dom stal v sredi brezja. Hiša je bila zaprta, kolesa pri mlinu zavrta, vse je bilo zapuščeno, vse tiho, samo voda je vrela čez jez in šumela po ozki strugi naprej. Pod podstreškom je bil kup listja zraven neokretno iztesanega voza, kakor ga je bil pustil lastnik Breznik, ko je steljo zvrčal.

Tu sem pride Peter ves zdelan. Mrak se je delal, zato se uleže v listje pod podstreškom. Zares slabo prenočišče gospodu z grada, ali nevarnost in nesreča zavrata vsak razloček med kmetom in plemenitašem.

Komaj se zakoplje v svoje suho ležišče, ko se prikaže drug mož iz gošče. Rokave je imel krvave in nosil je dolg nož v desnici. Pogleda skozi oknice v hišo, ali ker je videl, da je vse pusto in samošno, zavije jo proti skednju. Peter spozna – cigana. Hotel je od kraja vstati iz svoje postelje in oglasiti se staremu znancu; ali divji pogled izpod ciganovega čela ga ostraši. »Ko bi se maščeval nad menoj, da mu nisem v štiriindvajsetih urah pomagal iz kloštrske ječe?« mislil je Peter. – »Bog vedi, ali je kri, ki mu orožje in roko rdi, tekla od srca turškega ali slovenskega?« In Peter diha natihoma in se ne gane v listju. Cigan pa se malo ozira okrog, govori med zobe nekaj sam sebi, potem odrine vrata pri skednju in gre noter. Lestva je bila prislonjena na oder, kjer je bilo shranjeno seno. Tam si pripravi med dišečimi suhimi cveticami ležišče, za cigana še predobro.

Zdajci prijezdi še kakih pet možakov po stezi proti samotni hiši od vasi sem. Kri je Petru zastajala, ko spozna, da so to Turki z glavó in petó. Poskačejo s konj, privežejo jih k plotu in gredó proti skednju. Tudi velik kosorep pes je hodil z njimi. Eden je stal tako blizu Petra, da bi ga bil ta lahko prijel za široke rdeče hlače. Sreča, da je pes iskal in vohal povsod okoli hiše, sicer bi bil njegov nos precej zasledil skritega Petra. »Oh Bog, in kaj bode potlej,« dejal je Peter in jel je – kar že dolgo dolgo ni storil – jel je moliti.

Turki so iskali suhega sena za svoje konje. Zato precej gredó gledat na skedenj in, ko zagledajo lestvico prislonjeno in veliko mrve na odru, zlezeta precej dva gor po lestvi, da bi nametala sena za konje. Zbudi se cigan v mrvi in zagleda Turke na lestvi. Vendar ni ga pretresel strah kakor skritega Petra od zdolaj, ampak vstane pokonci in nagel ko strela odpahne prislonjeno lestvo, da loputne s treskom po lesenih, trdih tleh.

V tem trenutku prileti pes bliže, zavoha ubogega Petra v listju in začne nemiljeno natepati in lajati in zaganjati se v njegovo nogo. Proč je bilo s Petrom, že ni od straha vedel, ali živi še na tem svetu, ali ga je že konec. Turki na skednju, ko zaslišijo lajanje zunaj, popusté cigana na mrvi, mrvo in svoja dva ranjena tovariša, ležeča z razbito glavo pod dolgo težko lestvo, mislé, da so jih zasačili deželjani. Ko pa vidijo, da se pes le v listje zaganja in da človeško nogo cuka, izvlečejo

preplašenega moškega ježa. Prepustivši ga psu, ki je postal že predrznejši, ko je videl, da so gospodarji njegove volje, pomagajo Turki najprvo svojim ranjenima tovarišema na skednju na noge. Ali cigan je trgal deske iz stene v svisljih in jih je metal nanje. Morali so torej pobegniti s skednja brez mrve. Eden naloži na pol živega Petra ter ga vleče h konjem, drugi pa zapalijo poslopje, da bi tako ukrotili in uničili svojega drugega sovražnika, cigana, kateri jim je glave razbil, samemu pa niso mogli priti do kože. Pa preden je plamen švigal okrog strehe, raztrgal je na drugem oglu cigan steno, skočil na zemljo in Turki ga zagledajo, ko se jim je že daleč iz mraka krohotal, žugaje s pestjo.

Žareče poslopje je čudovito obsevalo to družbo. Videli so tudi Turki, da se temni, bilo jim je torej v tabor iti, tembolj, ker so se morali bati, da jih ne sreča kako krdelce beguncev domačinov. Dva sta bila, kakor smo povedali, zelo obtolčena, da sta se komaj na sedlu držala. Oni trije pa se posvetujejo, kaj bi li s Petrom storili. Zdelo se je, da ga hoče eden zad za konja privezati in za ujetnika odpeljati v tabor; druga dva pa sta s smehom kazala na veliko grbo na Petrovih plečih, češ kaj bo nama taka kamela, ni za nobeno delo, tega ne bode nihče kupil za sužnja, ni vreden, da bi ga gonili na Turško s seboj. Pogovarjaje se nekaj časa, spodnesó naposled Petru noge, da trdo butne na zemljo ravno na zobe, zvežejo ga z jermenom za pete in kakor izurjeni rablji obesijo ga na

prvo drevo, tako da je za pete privezan prosto visel med travo in oblaki. Nič ni izdalo, da je ubogi plemeniti gospod kričal na vse grlo in prosil svoje trpinčevalce, ki ga niso razumeli, samo zasmehovali so človeka, ki se tako grozno boji smrti.

Po stezi odidejo naglo Turki na brzih konjih. Peter Kozjak je visel, kri mu je vrela v glavo, le še slabotno je ječal; čudno se je razlegal njegov glas v mraku. Za las je manjkalo in njegova grešna, hudobije polna duša bi bila stopila na prag večnosti, na peklenki prag, brez pravega spokorjenja.

Ali za zdaj mu Bog še prizanese.

Cigan stopi iz gošče in na mah odreže z nožem jermen, ki je Petra pripenjal na brezovo vejo, in ga pristreže v roke. Kakor hlod pade Peter po tleh, ko ga cigan spusti. Kri mu je bila preveč stopila v glavo.

»Sicer nisi vreden, da sem te odrezal z zasluženih vislic; tudi nisi zaslužil, da bi se veliko pečal s teboj in zate, pa naj ti bo,« godrnja cigan ter postavi Petra pokonci in ga na smreko prisloni. Kmalu se zbrihta, tudi mu ni bilo drugega storiti, kajti cigan ga je tresel ko snop. »Halo, grbavi prijatelj, hodi, greva izpod tvojih vislic,« vpil je cigan in peljal plemenitaša k potoku. Voda ga popolnoma okrepča.

»Kaj se klatiš tod?« šali se po svoji navadi cigan. »Zakaj nisi ostal pri cerkvi pri menihih, zakaj ne braniš svojih podložnikov, kakor bi imel. Kajne, še sebe nisi

mogel, pa boš druge! Ali da se ti daš na brezo pripeti, to ni prav po viteški šegi; gotovo imaš ti prvi tako čast, kar je bilo mož tvojega imena, da so te tako visoko in na tak povsem nov način povzdignili s te uboge zemlje proti nebu. Pa to mi ni nič kaj všeč, da se tako nerad ločiš od zelene trave in z glavo naprej siliš in riješ proti tlom. Ha, ha, kaj ti je, moje grčavo hrbtišče!»

»Pelji me do mojega gradu,« pravi Peter, »in dal ti bom, kolikor boš hotel.«

»Le tiho bodi, poznam te,« odgovori cigan. »Še veš, kaj si mi hotel dati, zato da sem ti bratranca za janičarja prodal. Res, zdaj se domislim, videl sem ga, tvojega brata sinova; lep, močen janičar je, da ti ga ni enakega med vsemi Turki, kar jih je zdaj na Kranjskem.«

»Kaj praviš, je li res, da je mojega brata sin med Turki tu v deželi?« vpraša strahoma Peter.

»Ravno tisti, ki si ga prodal, dobro ga poznam, videl sem ga v taboru. Kaj meniš, jaz sem danes že marsikaj storil. Ko bi bil mesec na nebu, hotel bi ti pokazati svoj nož, krvav in skrhan. Ali praviš ti, da bi te peljal domov! No, prijatelj grbavi, tvoj dom je daleč, tebi pa tudi ne zaupam veliko. Ti si me pustil v ječi in, ko se ne bi bil sam izkopal na beli dan, kdo ve, kje bi bil že zdaj. In ti, zvita buča, si štel: brat bode umrl, cigana bodo za njim poslali in zame vse dobro! Kakor pa slišim, ti je brat okreval in cigan ti je ušel. To noč pa morava biti pod streho, zmenila se bova, kaj nama v križ hodi, potem ko

Turki odidejo, ako te že pred bratov sin ne obišče. Ko bi vedel, da ima tako dobrega strica blizu, prišel bi te gotovo pozdravljat.«

Petru je bila zopet prišla enkrat dobra misel, da bi poravnal svojo krivico. Lahko bi bilo, da bi cigan poturčenega slovenskega mladeniča, ki je zoper svojo domovino in rodovino bojeval, kakor je Peter ravno slišal, zopet na očetov dom pripeljal, kajti gotovo je moral imeti še kaj spominov na mlada leta, katere bi bil lahko oživil. »In kdo bi kdaj kaj vedel, da sem bil prste potaknil v to mešanico?« mislil je Peter. »Cigan ne bode imel nobene vzroka, da bi to razkladal. Ali kaj bi pa bilo, ko bi se vendar izvedelo vse? Kaka sramota bi mene zadela pri vseh ljudeh? Kam naj se skrijem potlej? Celo ko bi šel v kloster za bratom, sovražilo bi me vse, še bolj ko zdaj! Ne, nikdar! Kar sem storil, storjeno je; kar sem začel, to bom končal, le šleva se na pol pota vrne. Vojna je po deželi, moj brat je v kloštru, kloster je zapuščen in Turki ga imajo zajetega; gotovo ga zažgó in brata se mi ne bo več bati.« Pri tej misli se Petru oči živeje zasvetijo. »Menihe imajo tudi Turki v pestéh, gotovo bodo uklonili sive glave pod turško sabljo; tudi teh se mi ne bo bati. In cigan, ki me najbolj nadleguje, ki je predrzen postal ko sončna muha, ki me še toliko ne časti ko kakega svoje prilike in primere, ta bo menda konec našel v tem boju, če ni iz železa. Ako ni drugače, morda bi še jaz kaj pomagal. In potem – potem nihče na božjem svetu ne ve za to, da

je moj bratranec janičar. Potem naj hodi ropat mojega brata sin, če hoče, po vsem svetu, jaz bom že zase skrbel, da mi ne pride do živega.«

Tako je premišljal in premislil Peter Kozjak, ko je stopal po stranski temotni stezi za ciganom dolginom.

»Kam pa me vedeš?« vpraša dolgega pajdaša. »Domov?«

»Kaj, ti mar nisem pravil, da ti je tvoj dom daleč. Dam ti na izbiranje: ali hočeš, da greva k menihom v cerkvico na Muljavo, ali hočeš, da greva v skalnato podzemeljsko jamo nad Krko?« odgovori cigan.

»Pelji me v jamo nad Krko, ako so ljudje tam,« pravi Peter.

»In zakaj ne greš v cerkev?« vpraša ga dolgin. »Ti si slab žlahtnik, res, pa še slabši sorodnik, ker se bojiš, da se ne bi sešla z janičarjem, ki bi gotovo rad videl strica.«

»Le stoj!« mrmral je Peter sam s seboj, »ne boš dolgo uganjal norčije, zlasti z menoj ne; jaz se te hočem iznebiti, če tako ne, pa tako.«

Med takim pogovorom se zgubita leta dva človeka med drevjem, drug malopridnejši od drugega, vsak po svoje. In zopet se ni slišalo drugega po brezju in smrečju ko ljubo šepetanje tekočega potoka, v katerem je kapljica kapljico rinila pred seboj, kakor bi se jim mudilo daleč v neizmerno morje.

Trinajsto poglavje

Zbrali so se ljudje kmečki
pod veliko skalo v les;
vsak v orožje ima cep
proti sovražnikom.

Kraljedvorski rokopis

Kako poldrugo uro od Stične izvira pod skalnatim hribom na dolnjem Kranjskem reka Krka. Prihaja na dan v dveh izvirkih, ki sta pa sila blizu drug drugega. Prvi rokav stopi na svetlo v kotu ravno pod gradom, katerega je bil ravno neka leta popred Vitovec iz Celja razdel; drugi rokav pa izvira bolj proti vzhodu. Oba vira sta komaj za kake streljaje na dvoje in se zlivata tudi ravno tako kmalu v eno isto strugo.

V tem kraju se posebno zopet pokaže značaj kraških tal. Ves hrib je sestavljen iz kamna in ves veliki hrib, ki se potlej raztegne ob Krki in proti severu, je votel.

Ako se gre od vzhodnega rokava kakih dvajset stopinj iz dola navzgor, pride se do velike viseče skale, ki

ima majhno, komaj vatel široko in visoko žrelo, votel vhod v zemljo.

Človek, ki hodi v leto jamo, mora se ukloniti pri vходу. Potem se nekaj časa, komaj sedem stopinj, gre navzdol v zemljo. Precej potlej pa se pride v veličastno poslopje, katero je zidala in skladala sama roka vsega-mogočnega stvarnika. Vse je tukaj zidano iz celega kamna, visoko, široko, da ni še do današnjega dne nihče do konca prišel! Le tu pa tam leži v tej visoki naravni dvorani kaka debela in podolgata skala, ki se je v kaki veliki naravni prekuciji, pri kakem hudem potresu utrgala od kamenitega stropa; take skale zapirajo daljnjo pot v strani. Naprej pak je v neizmerni temni daljavi predrznežu pot odprta še daleč, tembolj ako bi hotel hoditi še po vodi naprej, po Krki, ki teče tu pod zemljo, Bog vedi od kod! Vendar mi ne bomo natanko popisovali jame, kakova je v daljavi, le pri kraju ostanemo.

Bila je ta jama v nekdanjih časih okoli bivajočim stanovalcem pribežališče in zavetje pred Turki. Tako je bila tudi leta 1475., ko se je godila naša povest, privrela velika množica v jamo zavetja iskat. Pred jamo sta stala dva mlada kmeta z orožjem v roki, eden zgoraj, eden zdolaj na straži. V jami pa, v obokani sredini pod zemljo po raztreseni slami, je ležalo in sedelo za tri vasi ljudi. Veliko ognjev je gorelo in obsevalo čudovito črno temo, ki se je razpenjala po široki duplini ter čarobno slikala kameniti strop, ki je grozé visel ljudem nad glavami.

Med mnogimi ognji, pri katerih so kuhali ali samo greli se posamezni ljudje, bil je posebno velik ogenj najbližji pri vhodni luknji, koder se je debel dim venkaj valil in koder so ven in ven prihajali in odhajali, nosili drva ali hrano, ali hodili milo pogledovat svoje domačije, katerih zadnji ostanki so po dolu, zažgani po turški roki, žalostne tlé sijali po temi.

Okoli tega velikega ognja se je bilo zbralo možakov veliko krdelo razne starosti: ta mladenič, ta mož srednje starosti, ta starec kraj groba; imeli so skoraj vsi cepove, kovane z železom, ali pa dolge betičaste, črno opaljene grčavke ali kakovo drugo stvar pri rokah. Med glasnim ravskom in govorjenjem, ki se je razlegalo po jami in katero so čudno odbijale in oponašale kamenite stene nakopičenih skal, bilo je še najbolj slišati, kar so ti možje, prostaki iz naroda, ugibali.

»Kaj pravite, možje,« pravi čokat možak, »ali bo še kdaj dobro na tej naši zemlji? Bog nas varuj! Že od nekdanj, kar je menda naša narodovina na svetu, ni je bilo sreče še toliko časa, kar človek potrebuje, da iz zibeli v grob zleze, še toliko ni bilo veselega. Moj rajniki oče so pravili, da tačas, ko so bili Turki v prvo prišli in ko smo bili ravno tule, da je bilo njega dni le še hujše, ko so bili še tisti psoglavci. Za tistimi so bili pa gospôda prišli, ki tudi niso veliko boljši; kar je, to je, samo da na kolec ne nabadajo nas kakor Turki, ki so zdaj v deželi, Bog jih pogubi.«

»Res je to!« odgovori drug zaraščen, hud mož. »Trlep govori resnico. Gospoda se zdaj zapre v gradove, nas pa pusti, naj nam psi požró otroke, naj nam mlade ljudi v Turško odpeljejo, da se Boga usmili; nam pa ne pomaga nihče; ako se čreva vlečejo za nami, ne zmeni se nihče za nas. Kadar je cesarju potreba vojakov za na nemško, tačas ti brž prileté in hajdi, moramo iti gor. A za sedem naglavnih grehov, ne pomaga ti živa duša, kadar nas davi sam hudir s Turškega ali pes vedi od kod. Meni le to ne gre v glavo.«

»Potolaži se, prijatelj,« nastavi drugi, »jaz pa menim, pustimo na miru gospodo in cesarja, le-oni imajo tudi že svoje križe; jaz pa pravim: pomagajmo si sami, možje, sami si pomagajmo!«

»Lahko ti je govoriti,« seže mu prejšnji v besedo, »ti si sam pod soncem, očeta nimaš ni matere ne; žene in otrok še poznal nisi, če ti gre za kaj, gre ti za lastno glavo. Kaj bi maral, ko bi bil sam na svetu. Ali ko bi ti bili Turki sina ubili, ženo pod zemljo spravili, hiše že ne štejem, les še raste, to bom že postavil!«

»Postavil jo boš, da ti zopet pride Turek in jo zapali; ako boš ravno prezaspan, da se še sam spečeš v tem pepelnjaku,« dostavi četrti.

»Vse je res, kar pravite, možje,« reče šestdesetletni mož rdečih las, »pa bom vendar jaz še eno rekel. Nič ne pomaga, če se hudujemo nad gospodi in cesarjem. Bog nam jih je dal, ne bilo bi prav, ko bi jih zametavali; bodo

že sami od sebe odgovor dajali. Mi ne bomo sodili; saj vidite, da se vsakemu izmed nas lahko primeri, da umrje od davi do drevi, od nocoj do jutri zjutraj, zlasti ker se je smrt v naši deželi udomačila; Turki jo trosijo. Zato jaz pravim, ne dajmo se! Ne ležimo tukaj brez dela! Četudi Turka sami ne moremo odgnati, nujmo, ogrenimo mu to, kar si bo pridobil. Jaz pravim, da naši cepci še komu črepinjo razkoljejo, turške pa tudi niso trše od naših. Jaz sem že priletel, pa grem še zmerom z vami in videli boste, da sem včasih še za kam potakniti.«

»Jaz tudi tako menim, pomagajmo si sami; jaz sem zraven.«

»To sem tudi jaz pred rekel!« pravi tretji.

»Jaz tudi,« slišalo se je od vseh strani in zmerom večje je bilo krdelo pri velikem ognju.

»E, kaj, mi vsi gremo,« rekó naposled eni, »kdor si ne upa, ni vreden, da je pri nas.«

»Prav tako, jutri navsezgodaj se vzdignemo; nekaj bo, kar bo!«

»Pol nas bo na polju pocepalo in kôpeti stegnilo za vselej, pol jih bo razbite buče prineslo v to luknjo, to bo, da vam jaz povem,« pravi tisti, ki se je popred na gospodo hudoval.

»Glej ga no, od kdaj si neki vedež?« vpraša ga mlad človek ter ga po strani zaničljivo pogleda.

»Še tega ne veš, da me je tvoja stara babica, čarobnica, prerokovati naučila,« odgovori mu oni.

»O, vem, da te je naučila strahopezdljivosti; srca ni-
maš za pol moža, to te uči vedeževati.«

»In ti, sraka, ti mi boječnost očitaš, stoj! Pokazal ti
bom, kdo je med nama strahopetec!« Rekši, dvigne svoj
grčavi cepec nad mladeniča, ki se mu je bil tudi v bran
postavil.

»Čakajte!« velé možje in odpahnejo vsakega na eno
stran.

»Lejte, taki smo,« reče star mož, »kako si bomo po-
magali proti drugim, ko se med seboj skavsamo za vsak
nič. Jutri pokažita svojo srčnost, ne zdaj. Turki stojé v
deželi, zdaj moramo med seboj potrpeti. Kako bomo
kaj storili, če se med seboj ne pobogamo. Lejte, že tako
smo preveč razkosani: eni so pobegnili v gozd, eni so
bili tako nespametni, da so se zaprli v cerkev na Mulja-
vi, kjer jih bodo – Bog daj, da bi se to obrnilo drugače
– Turki vendarle premagali in usmili se jih potlej Bog
sam, saj vemo, kaj jih čaka potem. Lejte, ko bi se bili
zbrali vsi v eno, potlej bi se bilo dalo že kaj storiti proti
Turku, ki se je zdaj že nekoliko razlil po deželi.«

Zdaj prideta v jamo Peter Kozjak in z njim cigan.
Usedeta se k ognju na stran, kjer je bilo veliko drugih
ljudi. Nihče jih ni ničesar vprašal, zakaj marsikateri je bil
med njimi, ki mu je bil ta in ta neznan; Petrova gosposka
obleka je storila vendar, da so se jeli spraševati, kdo je to,
in zmeniti se naposled, da je gospod s Kozjaka. »Kako
ta sem pride?« dejali so eni in ugibali tako in tako. »Kdo

je pa oni, ki je prišel z njim? Domačin ni; ta nima naše oprave niti obraza poštenega.« Tako so sodili od strani cigana. »To se lahko pozve, kdo je,« reče eden; »tu smo mi gospodarji, kaj ni res? Vsak, kdor pride, mora povedati: kdo si in kaj si.«

»Stoj! Najprvo pokličimo tisto švedro semkaj, ki pravite, da je gospod Kozjak. Naj bo Kozjak ali Kravjak, gospod ali kmet, tu smo vsi ene mere; govoriti mora, kdo je le-oni rjavi dolgin, če ne –« rekši, vzdigne govornik svojo palico.

In pošlje zbornica enega poslanca do gospoda Petra, naj se zglasti kar precej pri velikem ognju. Kmetje, moško naslonjeni na svoje cepove, batine in opaljene kolce in krepelce, vprašajo plemenitega gospoda, kdo je le-oni človek, ki je prišel z njim. »Gospod je lahko med nami,« rekó mu, »ako ga ne more varovati grad, ali pozvedeti moramo, kdo je med nami.«

In nesramni Peter, ki je precej priliko izvohal, da bi cigana lahko uničil, reče: »Jaz ga ne poznam, tega človeka, prišel je za menoj; videl sem ga malo popred, preden so bili Turki prišli, in zdaj ga vidim zopet, nemara da bi bil Turkom – tako – malo – znan.«

»Ogleduh je!« rekó brž eni in ogenj je švigal vsakemu iz oči.

»Turški ogleduh med nami!« vpili so vsi in dvignili batine.

»Na kol ga natakremo, kakor Turki delajo z našimi brati,« vpije eden.

»Nos in ušesa mu porežemo!« kriči drugi.

»Ne, možje, kdo ste?« pravi stari mož, ki jih je bil že pred utolažil. »Ali se boste vi po Turkih ravnali? Tega ne, mi smo kristjanje in, kakor sem že rekel, smrt nas lahko zaleze ali zdaj ali pozneje, zato moramo tudi tega človeka, ako je tudi turški ogleduh, kaznovati kakor možem pristoji, ne kakor nevernim psom. Zato jaz tole svetujem: primimo moža in vrzimo ga v krnico v Krko zunaj pred jamo. Krka veliko dežele preteče, naj si jo ogleda ta človek in naj Turkom pove, da ima še kje kakov cepec, ki je trd dovolj, da razbije glavo, in ako je še tako koščena!«

»Res, v krnico ga vrzimo!« pritegnejo drugi, »saj Turki ne pridejo do nas, zato je že Bog stvarnik skrbel in nam brlog izvotlil, do katerega tudi turški konji ne pri-sopó, dasiravno so urni ko strela.«

Cigan je bil kmalu spoznal, kako je. Iz obrazov je posnel, da se nanj zbira oblačica, videl tudi precej, da ga je Peter, kateremu je bil ravnokar dobro storil, ko mu je življenje otel – da ga je isti Peter z lažjo izdal. Prvo, kar je zviti cigan poskušal, bilo je, da se hoče izmuzniti, toda brž mu pot zapró ter ga obstopijo z vzdignjenimi cepci in drogi.

Zdajci se spne cigan pokonci, v roki se mu zasveti nož in strašen glas zadoni po podzemeljski jami: »Nihče naj se mi ne bliža; za tri je moj nož nabrušen. To pa ni res, kar je vam povedal tisti grbavi človek.« – Naenkrat potihne ves hrup po jami, vse se ozre na cigana. Ali na

mah padejo trije cepci in v tisti hip zazveni ciganov nož, njemu iz rok izbit, po temi na tla; mnogo krepkih rok se stegne in podere silnega cigana na tla. Vendar vsi, kolikor jih je moglo okoli njega, imeli so dosti posla, da so ga iztirali skozi ozko luknjo ven. Na jarku ga potem zavihité in visoko je pljusknila voda, ko je cigan cepnil v sredo krnice.

Krohota se pomaknejo kmetje v luknjo, potem ko je potihnilo zadnje čopljanje po vodi v črni temi. »Ako zna plavati, prišel bo na suho,« pravijo med seboj, »in poročil Turkom, kaj je videl. Naj le! Ako pa ne zna, naj utone, škode ne bode velike.«

Ko bi bil kdo stopil dol h Krki raz jarek na travnik, videl bi bil, kako je dolgin splaval na suho, otresel in ovil svojo moko obleko, zleknil se v svoji dolgosti pokonci ter proti jami obrnjen jezen govoril sam s seboj: »Dobro vem, da sem to dobil po tvoji pripomoči, krivenčasti gospod Kozjak. Ti žaba, ki bi jo bil imel že stlačiti zdavnaj! Ali zdaj se ti bom zahvalil; vse drugod se boš lovil kakor po vodi in utonil boš v mlaki, ki si jo sam izkopal.«

Rekši, se obrne prek travnika proti vzhodnoseverni strani, kjer je bil veliki turški tabor pred cerkvijo na Muljavi.

Štirinajsto poglavje

Bilo klanje, bilo je mahanje,
žalovanje ino radovanje.
Krv vali se ko deževnik bistri,
mrtvih leži kakor v lesu drevja.

Kraljedvorski rokopis

Zarja jutranja je jela rdeti in napovedovala sonce, da bi obsevalo žalostno deželo naših očetov.

V turškem taboru so ognji pojemali, krik je utihoval, ki je donel vso noč; zakaj proti koncu noči je marsikak težka glava zadremala, dasi je bila v tuji deželi sredi sovražnikov. Ali vedeli so, da so ti sovražniki le slabo oboroženi, preplašeni in razkropljeni na drobne kosce; lahko so torej zaupali se svojim čuvajem.

Drugače je bilo to nasproti taboru, kjer so kmetje slovenski iskali zavetja okrog cerkvice. Vso noč ni nihče zatisnil očesa, vso noč so ognji goreli, brleli otožno, kakor gori otožno poslednja lučca pri umirajočem človeku.

Glasovi, ki so vso noč vpili v cerkvi in glasno molili, bili so že ohripeli; zamolklo ječanje je bila molitev.

»Dan bo napočil, sosed! Že se sveti za vrhom,« govori mož na straži za zidom na pokopališču svojemu sosedu, zamišljeno sedečemu.

»Res,« odgovori leta, »prijatelj, jaz pravim zadnji dan; zakaj drevi se vidiva že na onem svetu. Ta dan nam prinese smrt, Bog mi grehe odpusti! Smrt!«

»I, sosed, tako gotovo še ni, jaz pa še zmerom upam, da jih bomo še ta dan odbili z božjo pomočjo; kloštrski hlapci, Mačerolovi hlapci, Ravbar, Krčanje – in morda še kdo nam pridejo pomagat. Zato nikar ne obupajmo, sosed! Nikomur mi nimaš tako govoriti; do zadnjega se bijmo; dokler bom gibal z mezincem na levi roki, tako dolgo sem namenjen braniti se, zastopi me, sosed,« pravi prvi.

»O, ne boj se! Jaz le s teboj govorim, tebi povem, kakor mislim. Jaz se tudi ne dam povezati, to ti pa povem, da večera ne bomo dočakali živi in zdravi, to mi tukajle notri nekaj govori, in videl bodeš, da se bova drevi že drugje srečala,« odgovori tovariš.

»Nu, prijatelj,« pravi oni, »saj smo pri cerkvi na pokopališču, ne bo treba nas pokopavat nositi, kar pade-mo, pa je. Zato pa se hočemo še grdo pogledati, preden nas preselé turški psi na oni svet. Popolnoma upanje ne popústi!«

»Upanja! Ali nisi slišal: vso noč je vrelo gori na griču in po travniku. Kolikor je te pošasti v deželi, vse se je to

noč zbralo okrog našega obzidja. Saj si videl, kako smo že včeraj stokali, in komaj komaj smo ga odbili. Jutri bo rdečih ko listja in trave, mi smo spehani, naspal se ni nihče, zid je odkrhan, razkopan, v rokah nimamo skoraj ničesar. In pomoči? Kaj bi govoril! Koliko jih je teh, ki si jih imenoval? Kaj stori muha proti celemu panju čebel? Nič. Ali, kaj meniš, kloštrski hlapci še ne morejo iz kloštra, gotovo so Turki obstopili tudi kloster; in tudi ko bi mogli, niso tako neumni, da bi šli iz zatišja, ko dobro razvidijo, da jih zunaj čaka gotova smrt in da nič ne opravijo. In potem, prijatelj, še sinoči je šel eden na grad Kozjak, na Mačerolec je šel sam gospod, v kloster so poslali enega hlapca, pa nikogar ni nazaj. Kaj meniš, nič drugega ni, kakor Turkom v roke so prišli vsi in zdaj že gnijó pod nebom ali pa ležé zvezani v šotorih. Nihče, sosed, nam ne more pomagati; preden bo drevi, tudi naju ne bude.«

»Bog bo pomagal, ako je volja njegova,« odgovori drugi, seže sosedu v roko ter odide med druga krdela, kjer so imeli enake pogovore.

»Kakor je že volja njegova; samo da nam bo milostljiv. Hudo je na svetu današnje dni; gori mora biti boljše. Kakor bo že Bog naredil.« Rekši, se zavije mož ter se usede zopet zamišljen na tla k malemu ognju.

Že se je jelo svetiti v jutru. Noč je bežala zmerom bolj. Vse se je gibalo po taboru krščanskem. Še živeje pak je bilo v šotorih turških, kajti raztresene moči so

se bile zbrale čez noč. Ker so menili, da, ako dobodo menihe v pest, dobodo tudi dragocenosti in bogastva stiškega kloštra, hoteli so po vsej sili polastiti se tega kraja in njegovih brambovcev. Tudi morda niso hoteli iti naprej, da bi za seboj pustili zbrane trdne roke, katere bi jim utegnile zapreti pot nazaj; in ker so prišli zlasti zato v deželo ropat, da so nalovili mladih, trdnih ljudi, katere so prodali potem na Turškem za sužnje, zato so upali precej tu veliko množje obojega spola v svojo oblast dobiti, kar povsod ni bilo lahko, ker so se bili ljudje, posvarjeni po strašnih poročevalcih: grmadah in gorečih požarih, drugod bolje zavarovali ali po gozdih poskrili.

Ko se je torej jutro bližalo, obsuje turška vojska na novo cerkveni tabor. Zadnje moči napenjajo kmetje, odbijajo Turke kakor ljudje, ki jih ne čaka drugega ko smrt, katerim pa obupanje daje poslednjo čudovito moč, ki dela iz navadnega vojaka pogumnega junaka. Še bi se bili morda hrabri kmetje ubranili, ko bi bili imeli moža, da bi bil znal pomagati, veleovati in zapovedovati. A gospoda z Mačerolca ni bilo, ponoči je bil prišel nevernikom v roke.

Turki so se bili ko divji. Ne samo lakomnost po blagu in želja, da bi si pridobili ujetnikov, tudi turška vera sama je priganjala Turka, da je divjal zoper kristjane, kajti veroval je, da mu je dolžnost bojevati se z vsakim, ki ni mohamedanec. Sicer je mislil, da sam svoje smrti pospešiti ne more, da le tačas pride, kadar mu je Alah

(Bog) pošlje in da bode veliko večje zasluge imel na drugem svetu, ako umrje v boju s sovražniki svoje vere.

Zlasti velik mlad janičar je tolkel kakor groza. Kamor je on prišel s svojimi pajdaši, razmaknile so se strahoma goste vrste za zidom. Mnogi, ki so se mu postavili, padli so zaliti s krvjo znak in nikdar več se niso pobrali. Bil je za glavo večji od svojih pajdašev, strašen, pa lepega obraza.

To je bil Jurij Kozjak, Markov sin, slovenski janičar. Revež ni vedel, da divjá zoper lastno domovino, zoper lastne brate. Kdo bi bil mogel to povedati mu? Kdo bi ga bil podučil, da je tod hojeval tisti, kateri ga je prvi ljubil, da je zmota, za katero se bojuje? Res, ko bi bil janičar za to vedel, ne bi bil bojeval zoper svoje sorodnike, obrnil bi bil meč proti svojim krvolokim pajdašem, saj srca je bil dobrega.

Ni švigal tisti ogenj iz njegovih oči, ki je zaznamoval njegove pajdaše, niti ni hlepel po ropanju in ujetnikih, le bojeval se je s čelom nasproti čelu; tu je bil strašen. To se ve, da se je bojeval za stvar napačno.

Ali je morda seme, ki so ga dobri ljudje v mladosti zasejali v njegovo srce, vendarle še z zadnjo korenino ostalo v njem? Ali mu niso mogli Turki izruvat popolnoma človeške čuti? Ali tudi pozabljenost ni pokrila vsega, kar si je bil nekdanj, zdavnaj pridobil? Bog ve!

Kmalu jamejo kmetje omagovati. Mnogo jih je bilo popadalo, nič več se niso dale vrzeli zamašiti.

Prvi, ki je zid preskočil, bil je velikanski janičar. Ko je enkrat ta bil na zidu in čez zid, napravil je s svojo težko roko pot pajdašem in zdajci se je krik grozovito razlegnil – Turki so bili v sredi med kristjani; nastane klanje in mahanje, da skoro bi rekel, da sonce ni enakega videlo.

Vsakteri je zdaj branil sebe in svoje življenje, zakaj človek rabi vse, tudi največje in najtežje pripomočke, da bi življenje podaljšal, če ne več, vsaj za kake trenutke. Vsak je napel poslednje žile, da bi vruga odpodil od sebe. Mož za možem je padal ali smrtno ranjen ali zvezan. Kakor volkovi davijo ovce sredi črede, tako so klali, bodli, sekali Turki v cerkvi. Kopicice mrtvih so ležale po tleh. Tu je moral oče gledati, kako so sina grozovito trpinčili, tam je zopet krepek mladenič očeta videl v strašnih bolečinah, vendar vezi na rokah in nogah – te mu niso dale, da bi se bil znosil, da bi se bil maščeval nad sovražnikom, neusmiljenim bolj od divje zveri. Kdo popiše grozo in trepet plahe matere, ki je, sama slabotna in brez moči, skušala skriti in braniti svojega otroka, kako je naposled z zobmi celo bojevala se, preden so ji iztrgali dete iz rok.

Prepuščamo domišljiji častitih bralcev, da si naslikajo straha polni obraz, dodamo le to, da Turki niso prizanašali nikomur. Kdor je bil slab, star, takega so brez milosti nabodli ali kako drugače okrutno umorili. Tudi menihom je bila ta usoda. Maljše so povezali, starejše pobili.

Velikanski janičar se je bil pomaknil nazaj, precej ko je minil boj z oboroženimi možmi. Z neoboroženimi starci in ženami bojevati se, to ni bilo po njegovem.

Dolgo je trpelo mesarjenje.

Počasi se je izpraznila cerkev nasičenih volkov. Naposled ostanejo še samo kopice mrtvih v lužah krvi, ki se je nabirala in cedila po cerkvi. Bili so žalostni dnevi za slovenske naše očake! Poslednji Turki, ki so zapustili oskrunjeno svetišče, hoteli so ga še zažgati. Zažigali so dolgo leseno lopo, predvežje hiše božje; vendar ogenj se ni hotel prijeti.* Turki so torej popustili ta kraj ter odšli za svojimi krdeli, ki so se obrnila proti kloštru, kajti ako so hoteli s pridom pobrati vse, mimo zaprtega kloštra niso smeli naprej, zlasti ker je bilo povsod znano, da hrani velike bogatije.

Zvečer tistega dne je bila vas prazna. Prebivalcev ni bilo – bili so jih Turki ali pobili ali odpeljali – Turkov tudi ne, kajti zapustili so mesto, kjer niso mogli več opravljati svojega krvavega rokodelstva. Tistega žalostnega večera tedaj, ko je rumeno sonce zakrilo se za hribe, korakal je naš stari znanec cigan dolgin skozi vas, edini človek, kateri se ni zmenil niti za domačine niti za Turke: s svojo zvijačo je prekanil vse. Krenil je naravnost proti cerkvi. Po pokopališču gredé razgleda vse mrtvece, kakor da bi nekoga iskal med njimi; ali ne najde ga menda zunaj, zato gre v cerkev. Ne gleda, kam bi stopil, ali v mlako sesedene krvi ali na človeka. Išče v svojo pot naprej. »Ni

ga tukaj starega,« pravi nazadnje in se napravlja ven. »Torej ga ni bilo tu, zakaj takemu staremu in trhlemu možu ne dá Turek drugega kakor nož v prsi; vrvi ni vreden, ker je za sužnja kakor jaz za meniha. Tedaj je moral drugje biti, ostal je v kloštru in ti, Samol, boš imel dela. Dobro, dobro, da ga le tukaj ni med mrtvimi in da je janičar, njegov sin, še pred kloštrom, vse drugo bom izpeljal že jaz.« Tako med zobmi godrnjaje hoče cigan zopet zapustiti kraj, kjer je ravno popred smrt bogato košnjo imela. Zdajci se začuje izmed mrtvih glas, kakor bi kdo zastokal. Cigan postoji. Šele ko se vdrugeč začuje jek, pristopi bliže. »A, opat je tukaj!« reče cigan, ko vidi meniha pod mrtvo kopico. »Nu, Turki niso imeli pame-ti, da so tega potolkli, dasi ga niso do zadnjega. Ta se bo izbrihtal.« Rekši, hoče oditi, pa pomisli si: »Morda bi mi on povedal.« Precej se pripogne, vzdigne opata, oprta ga čez ramo in ga odnese ven iz cerkve, s pokopališča na zeleni grič. »Še ranjen ni,« mrmra cigan, ko ga otiplje in ogleda od vseh strani. »Samo prek glave je eno dobil, vse drugo je prišlo od strahu. Ha, ha, koliko je tega, da bi me bil ta gospod lahko obesil, in bi me bil! Svet se preobrača.«

Čista večerna sapa kmalu zdrami opata. Cigan mu od nekod prinese vode in jesti. Črna noč spet nastopi. Opat prosi cigana, da bi ga peljal v kak zaveten grad v okolici. »Kam?« vpraša cigan. »Na Mačerolcu sem bil, tam ni gospoda; kakor jih Turki stisnejo, tako jih ožmó;

ako bi radi prišli še enkrat Turkom v roke, pojdite tjakaj ali pa na Kravjak.«

»Kaj pa na Kozjak?« vpraša opat, spoznavši, da ga samo ta človek more oteti.

»Na Kozjak?« pravi zategnjeno cigan, »tam sem se namenil novega gospodarja postaviti, ako bo šlo. Stari, tisti grbavi, mi ni po volji, izvedel sem pa za novega, boljšega; in vi mi boste morali pomagati, da ga postavimo.«

Strmé je opat gledal cigana; ni vedel, ali se mu meša, ali v pameti govori. Precej opazi to osupnjenost dolgin.

»Taka je le. Našel se je Kozjakov sin ali bolj prav, jaz bodem povedal, kje je kaj. Peter – letá grčavi, zdaj je v jami pri Krčanih – Peter ga je prodal meni, da sem ga odpeljal na Turško, in zdaj je janičar, pred kloštrom.«

»Ali govoriš resnico, človek?« vpraša osupnjeni opat, pozabi v tem hipu na svojo nevarnost in na vse nadloge, ki so ga bile zadele, in na svojo lastno slaboto. »Peter bi bil to storil in sin Kozjakov je janičar!?!«

»Resnico govorim,« odgovori cigan ter pripoveduje na kratko reči, kakor jih mi že vemo. »Vem, da se bode janičar še domišljjal, ako ga opomnim na ta čas; potreba je pa, da otmem starega Marka iz kloštra, kjer je, kakor menite, še zdaj.«

Opat je strmé poslušal cigana. Za takega malopridneža Petra ni imel; ni vedel, ali bi veroval ali ne. Ko pa se je počasi domislil marsičesa, česar si popred ni mogel razjasniti in kar mu je potrjevalo to neznano

hudodelstvo, privoli ciganu, da mu hoče pomagati. Razloži mu torej, kod bode prišel do Marka v kloster, da ga Turki ne opazijo; in da bi mu tam verovali, izroči mu svoj prstan. To se ve, da mu je bilo hudo, vrlemu možu, ko je videl, da cigan hoče vse to storiti ne iz spokornosti, ampak iz sovraštva in maščevanja, ker ga je Peter izdal kmetom za turškega ogleduha, misleč, da se ga bode tako iznebil.

Ko sta se cigan in opat razgovorila dovolj, pelje ga oni v skrivališče h Krčanom, kateri so častitega duhovnega gospoda spoštljivo sprejeli. Cigan pa je bil premoder, da bi bil ostal tam, kjer so ga izpehali prejšnji večer tako nemilo.

Petnajsto poglavje

Tamkaj lomi on roké;
trepetaje k nebu gleda,
žalost trga mu srce.

M. Vilhar

Vsa turška sila, ki še ni bila razlila se proti severu naprej, obstopila je od vseh strani mogočno, trdno kloštrsko poslopje. Ne bilo bi težko braniti dobro sezidanega obzidja, ko bi bilo brambovcev. Ali le malo je bilo ljudi, ki so bili za zidom, zakaj precej veliko hlapcev so bili poslali Turku naproti, ki so potem konec storili na Štajerskem; velik oddelek se je bil pri procesiji razkropil in bodisi v turške roke prišel ali pa umrl pod turškimi sabljami; le malo jih je bilo ostalo v kloštru.

Izmed menihov ni bilo v kloštru nikogar, razen dveh sivostarih očetov in Marka Kozjaka, ki še ni popolnoma okreval od tedanje omedlevice, ko mu je cigan razodel usodo njegovega sina. Svojega brata Petra od tistih dob še ni videl; vselej pa ga je pretreslo, kadar se je domislil, da bi utegnilo vendarle res biti, da mu je brat otroka

prodal. Da je bil cigan ušel iz zapora, to mu je podrlo zadnji up, da bi mogoče bilo še kdaj videti sina.

Zdanja nevarnost prisili starega Marka, da pozabi sam nase in na svoje bolečine; premaga stare bolne kosti in kakor nekdanji vojak zapoveduje in razstavlja male ostanke kloštrskih hlapcev. Dobro pa je razvidel, da to malo ostrašeno krdelce ne more braniti široko razprostranega obzidja proti taki množici Turkov. Milosti ni bilo nobene pričakovati, torej se je moralo storiti vse – zadnje, kar je človeku mogoče. Stari Marko je bil pripravljen na vse, najbolj pa za smrt. »Za eno sem te prosil, o Bog, da bi ga še enkrat videl na tem svetu,« molil je Kozjak. »Tvoja volja je bila. Zdaj pa te prosim – ako je res, da si me tako kaznoval, da je moj sin med divjimi Turki, od lastnega strica prodan, o groza! – daj, da zopet spozna vero in dom svojih očetov, potlej naj umrjem.«

Turki so se pripravljali, da bi še tisto noč navalili na kloster. Janičarji so bili razpeli v sredi vojske svoje šotore in pripravljali si večerjo. Velikanski glavar janičarske čete je zamišljen sedel sam v svojem nekoliko lepšem šotoru. Videl je danes, koliko kristjanskih otrok so njegovi pajdaši nalovili in naropali, in vsi ti so bili namenjeni, da postanejo janičarji – divji Turki, kakor je on sam, in morda še hujši, kakor so njegovi tovariši. Marko je stal v kloštru na visokem obzidju in gledal dol na ravnino. Tema je razgrnila svoja krila po polju in po hribih. Ognji v turškem taboru so čudovito plameneli,

vsakemu smrt oznanjevaje, ki jih je gledal z obzidja. Tujci so kričali po deželi in, ah, nikogar ni bilo, da bi jih bil mogel odpoditi ali braniti jim deže.

»Kako dolgo bi se mogli braniti jim?« vpraša Marka star, vendar še trden menih, ki je stal tik nekdanjega vojaka.

»A, ne dolgo, ne dolgo,« kimlje Kozjak. »Štej naše brambovce za zidom, potlej pa se ozri pod klošter in preglej šotore turške in videl bodeš, da se nam bliža zadnja ura. Imamo pa še najhujšega sovražnika pred seboj, zakaj vsa vojska se je spustila naprej, tu so ostali janičarji, najbolj divji vojaki. Ko bi bil jaz v svoji mladosti, potlej, brat, naj bi prišli,« in pri tej misli se starec oživi, »ko bi jaz imel tisto desnico in tiste hlapce ko pred tridesetimi leti – ali kaj hočem, starost se ne dá stresti; tudi nimam na svetu česa pričakovati; kadar je Njegova volja, naj me le vzame. Tukaj me je hudo zadel, ah hudo, da nikdar nobenega očeta ne tako: moj sin, moj Jurij, je med temi sovražniki, med neverci, morda sam sovražnik svojega doma!«

In pri teh mislih omrači se lice potrtemu, žalostnemu očetu, zdanjemu zapovedovalcu v kloštru. Menih, ki ga je spremljal, spregovori o drugih rečeh, da bi ga na druge, zanj manj žalostne misli napeljal.

»Kje je neki oče opat in drugi naši bratje zdaj?«

»Niso jim prizanesli,« odgovori Kozjak, »prebili so na tem svetu vse težave ali pa jih čakajo še najhujše, če

so ujetniki. Ali ubogo ljudstvo! O, konec ga mora biti, dežela mora pogubiti se z narodom vred! pa ne, Bog bo skrbel zanjo, on ji bo zopet roko podal, da bo vstala in oddahnila si!«

Ne daleč od mesta, kjer sta stala meniha, nastane zdaj velik hrup med hlapci stražniki. In ko Kozjak pozve, kaj da je, rekó mu, da je tuj človek prišel v kloster – namreč tisti cigan, ki je bil pred nekaj časom zaprt. Nihče pa ni vedel in videl, kod je prišel. Hlapci so med seboj menili, da je ta čarobnik bržkone prilezel skozi luknjo na ključavnici velikih vrat, kakor – Bog nas varuj – zlodej iz pekla.

Marko Kozjak se zgane, ko pripeljejo predenj tistega človeka, ki mu je pred nekaj časom povedal najgrozovitejšo novico, ki more očeta zadeti, da mu je namreč Peter, njegov brat, sina med Turke prodal.

»Kako si ti prišel med to obzidje in kaj imaš tukaj opravka?« vpraša cigana.

»I, jaz imam svojo pot,« odgovori cigan. »Zato vam rečem: ne morite me ne, ako imate take nakane, zakaj Turki vas podavijo potem zavrstjó.«

Med hlapci se sliši jezno godrnjanje in nekateri bi bil rad vzdignil orožje in razčesnil ciganu črepinjo.

»Da pa ne mislite, da so me Turki semkaj poslali, imate tukajle prstan in povelje svojega opata, da smete in morate kloster zapustiti po tisti poti, koder sem jaz prišel. Ako pa hočete glave pod turške sablje vtakniti,

meni malo do tega; le Marku Kozjaku bi še eno povedal na samem.«

To se ve, da ciganu ni nihče zaupal. »To je stava turška,« menili so hlapci, »hočejo nas izpeljati, da bi se zadrgnili; ali takega razuma še nismo, da bi nas prekanil vsak pritepenec.«

Kozjak migne, naj se odmaknejo, zakaj precej je mislil, da bode ta človek na samem le o njegovem sinu kaj povedal.

»Vaš brat je neumna zver,« jame cigan. »Najprvo mi proda vašega sina, da ga odpeljem na Turško, potem me pa zato izda za turškega ogleduha, da me vržejo v vodo. Ali jaz nisem tako neumen, da bi utonil. Zdaj vam moram povedati za vašega sina in menim, da vas ne bo volja utopiti me zato, ker sem mu službo preskrbel.«

Lahko si mislimo, kako je bilo Marku, ko je cigan tako govoril. »Govori, človek, jaz te bom obdaroval; vse, vse ti hočem dati, ako mi poveš, da ga bom še videl!«

»Videli ga boste gotovo, če popred ne, tačas gotovo, ko bo stopil čez razvaline tega zidovja, zakaj vaš sin je poglavar janičarjev pred kloštrom.«

Strmé je zaslišal Kozjak nenadno veselo in vendar grozovito novico.

»Ker mi je bil vaš brat toliko nehvaležen,« pripoveduje cigan dalje, kakor bi bilo to kaj navadnega, »da me je dal v vodo vreči, zato ga bom jaz tudi v vodo vrgel ter vam sina pripravil nazaj.«

»Ako mi to storiš, človek božji,« reče Marko, ki je komaj mogel govoriti, »potlej, potlej ti dam vse, kar hočeš, samo njega mi pridôbi, po katerem že zdihujem toliko let. – Pa kaj, jaz sam grem tja v tabor turški, Bog je mojemu sinu srce ustvaril, gotovo mu bodo čutila povedala in pokazala očeta. Res, jaz grem tjakaj in, če si ti govoril resnico, našel ga bom tam in potlej naj umrjem.«

»To se zgodi precej, da vas umoré ali vklenejo, morda še preden boste sina izbrali iz janičarjev. Toda jaz pravim: pojdite zdaj ven z menoj še to noč na Kozjak, kjer dobite morda že tudi krivega brata, in jaz vam pripeljem janičarja, krotkega ko jagnje. Sicer moram pozabiti, da ste mi sina pobili,« pri tem spominu se ciganu čelo nabere v gube, da se Marko skoro jame bati svojega novega tovariša, »ali maščeval sem se in vašega brata moram potlačiti.«

»Priatelj,« reče menih otožno, »nikdar ti nisem menil kaj hudega storiti; ako sem ti, pa ne po volji svoji, pokoril sem se za to in povrnil ti bom, kar se da povrniti, in stori ti, kar obetaš!«

Razen velikih vrat držala so v kloster še majhna podzemeljska iz velikega vrta, pa v skriven kotič v kloštru. Toda nihče ni vedel za ta vhod kakor opat in nekateri menihi. Zdaj opata ni bilo, menihov večidel tudi ne, zato je bila ta rešilna lina neznana vsemu kloštru. Ali cigan je bil izvedel od opata, kako bi se prišlo v kloster po tem dolgem hodniku, zidanem globoko pod zemljo iz vrta.

Ker je bilo opatu veliko do tega, da se rešijo ljudje in bogastvo kloštrsko, zato je bil naročil po ciganu, naj se umaknejo vsi, ako ne bi bilo mogoče braniti zidov. Da pa je poročal ravno po takem človeku, bilo je vzrok, da bi si ne bil nihče drug upal posla prevzeti, skozi sredo Turkov ukrasti se v klošter; samo zviti in neustrahljivi cigan je bil za to reč.

Za to pot iz razprtije je torej povedal cigan Kozjaku in drugim kloštrskim bratom. Dvomiti niso mogli več, da jim misli dobro in tako, kakor jim govori, zakaj lahko bi bil po podzemeljski poti pripeljal celo krdelo Turkov v obzidje, ko bi bil namenjal izdati klošter sovražniku.

Kozjak, spoznavši, da se dolgo braniti ne more, sklepe zapustiti še to noč zidovje, tembolj ker se je bil mesec na srečo skrnil za goste oblake in ker se ni moglo vedeti, da bi bila še kdaj tako lepa prilika odnesti sebe in zlatino kloštrsko, in pa ker je bilo pričakovati, da bodo Turki planili na obzidje, brž ko se pokaže mesec.

Preden je torej minilo pol ure, bilo je vse pokonci. Vsak posamezni je imel svojo butaro. Po vsem zapuščenem poslopju so bile luči razstavljene, da bi prevarile sovražnika, kakor da bi vse čulo in bedelo v kloštru.

Ravno so hoteli odpreti težka železna vratca, v kamnu nasajena in umetno zakrita, ko se pretrga oblak na nebu in luna posije jasno in svetlo. Žalostno so pogledali eni proti nebu blede luno, kakor bi ji hoteli očitati: »Glej, kako si na hudobiji, luna, le še pol ure bi bila skrita

in rešeni bi bili mi.« Eni pa so godrnjali: »Bog hoče, da bomo pogubljeni, rešitve ni nobene.«

Zdajci se skaže, da jih je ravno luna smrti rešila.

Nekdo zagleda v tem hipu, da je veliko krdelo Turkov na vrtu. Bili so tako blizu, da bi jih bili lahko s puščicami dosegli. Ko bi ne bil vsak zase zamišljen, gotovo bi bili zdaj menili za trdno, da jih je hotel cigan izdati, kajti Turki so se plazili tik okoli luknje, po kateri je on v klošter prišel.

Cigan pa, vaje zvijače in naglosti v premišljevanju in dejanju, hitro razume, kaj to pomenja. Gotovo ga je moral kdo izmed turških stražnikov zapaziti, ko je lezel skozi turški tabor in potem odprl skrita vratca pod zidom na vrtu. In zdaj menijo Turki ravno po tej poti v klošter na skrivnem priti. »Lisjak gre prvi v past,« pravi cigan, »gotovo pojde glavar naprej, kaj ko bi –« in brž pomigne navzočim, naj se tiho razmaknejo in razstavijo po obzidju, zakaj vedel je, da, ako Turki pridejo po jami, napadejo jih gotovo tudi od drugih strani. Drugo krat ne bi bil nihče poslušal ciganovih povelj, ali zdaj se je že slišalo hrumenje od zunaj tudi z druge strani in preplašen je vsak letel na odmaknjeno mesto. Večji trop je ostal na mestu s ciganom in Kozjakom. Kmalu se odrinejo železna vratca in v kloštru stoji velikanski glavar janičarski. Za njim so se tlačili njegovi vojaki, glava pri glavi nagnetene, po ozki kameniti podzemeljski cevi s svetlimi baklami. Ali komaj je stal janičar velikan s tremi pajdaši znotraj, ko cigan in nekateri hlapci, skriti v

temi, s silo zaloputnejo železna vrata, da se dvema, ravno v hodišču stoječima Turkoma glave razbijejo. Vname se boj med hlapci in štirimi Turki, ujetimi na dvorišču. Dasi je bilo hlapcev veliko, vendar niso mogli blizu strahovitemu janičarju, ki je bil toliko bolj divji, ko je videl, da je od svojih ločen med sovražniki. Strašen krik se je razlegal po kloštru. Turki so razbijali mala vratca, katera so hlapci tiščali zaslonjena, glavar pa je zopet vpil s svojimi tremi pajdaši, da osrči vojake od zunaj, naznanjaje jim, da je še živ. Cigan je šele končal boj od znotraj, priplazivši se od strani janičarju pod noge, da ga je spodnesel. Veliko telo pade po tleh in zdajci je bilo mnogo krepkih rok, ki mu niso dale vstati. Ne dolgo in tudi oni trije so ležali. Dasi je že stari cigan imel moči kakor medved, potreba je bilo veliko truda, preden so vklenili silovitega janičarja, ki je bil, kakor je cigan videl – Jurij Kozjak.

Ni bilo težko braniti Turkom vhod pri podzemeljskem žlebu. Tukaj bi bili mogli le na skrivnem noter priti; težko pa je bilo braniti se Turkom drugod z zida. Ko so namreč Turki zaslišali, da jim je siloviti glavar v sovražnikovih rokah, zaletovali so se še z večjim uporom proti trdnjavi. Vendar hlapci, dasi jih je bilo malo, branili so se to noč hlabro in, ko se je žarila danica v jutru, bili so Turki za to noč srečno odbiti. Potok, ki teče pod kloštrom proti jugu, bil je ta dan ves rdeče pobarvan s turško krvjo.

Šestnajsto poglavje

Oh, postojte, govorite,
ali še živ je ljubi oče?

J. Bilc

Pot, po kateri so upali zajeti v kloštru z obzidja rešiti se pred silo, zasuli so zdaj sami, ker je bila sovražniku znana, torej brez prida, lahko pa v škodo. S tem je bilo skoraj vsako upanje podrto, da bi mogli kdaj na skrivnem zapustiti svoj zapor. Da se pa ne bodo mogli dolgo braniti, spoznali so do dobrega to noč, kajti ubranili so se že zdaj z največjo silo. Imeli so pa ujetega glavarja turškega; to je bilo nekaj, kar je cigan, najboljši izmed vseh brambovcev, tudi brž porabil. Poslal je namreč enega ujetih Turkov v tabor nazaj, veleč mu, naj naznani Turkom: kadar se prvi Turek predrzne sovražno bližati se ozidju, da se tačas glava glavarjeva nad kloštrskimi vrati na drog natakne. To strašilo je storilo, da so Turki mirno čakali nekaj dni, kaj bo zapovedal véliki poveljnik turški, ki je bil z vojsko blizu Ljubljane.

Gori v najvišji sobi v kloštru je hodil z zvezanima rokama janičar Jurij Kozjak gor in dol. Oče njegov, stari Marko, moral je pač s težkim srcem privoliti in videti, kako so mu podložni zvezovali sina (kajti cigan mu je bil razodel, da je leta njegov edinorojenec); kako so njegovega ljubega otroka, po katerem je vzdihoval in jokal leto za letom, zdaj v železne spono vklepali! Ali spoznal je, da ni drugače. Debele solze so padale starcu na lice, ko je videl dolgo zaželenega pred seboj, ravno takega, kakor je bil on sam v mladosti, videl ga pred seboj, pa ni ga mogel objeti, ni mu mogel razodeti očetovskih čutil! In vendar je bil ta njegov sin, sin njegove rajnice žene! Kako bi mu povedal, da je on oče njegov? Bode mu li verjel? Bode ga li razumel?

Cigan mu je obetal, da bode on dognal to reč; tudi je bilo samo njemu mogoče, zakaj ni bilo človeka med obzidjem, ki bi se bil mogel sporazumeti z janičarjem razen cigana. Bil je nekaj dni, kar je bil zaprt janičar v kloštru. Zamišljen koraka z zvezanima rokama po sobi. Misli in misli in se domisli tudi svojega doma. »Kje je pač moj dom?« misli sam pri sebi in domišljjal se je zmerom bolj in bolj na mlada leta otročja. Kakor sanje mu je vršelo pred očmi: ljubi mož, ki ga je zibal malega dečka na kolenih, hudi stric, potem zli mož, ki ga je posadil na konja itd. Vselej, kadar se je domislil nazaj, prišel mu je stari prijazni menih pred oči, ki je skrbno stregel vsaki želji njegovi, ki je vselej solze točil, kadar ga je videl.

Nehoté ga je janičar spoštoval starega moža, smilil se mu je in vendar ni vedel, kaj mu je in da je on vzrok tej starčevi žalosti in skrbi.

Počasi, vsak dan nekoliko, pravil mu je cigan njegovo lastno zgodbo; kako je imel bogat oče sinka, kako je odšel na vojno, kako ga je potem stric možu prodal in ta ga je odpeljal na Turško in za janičarja prodal. Cigan se ni motil.

Janičarju je ta povest zbudila veliko premišljevanje in naposled, ko se je posameznih reči zmerom bolj spomnil in ko so se popolnoma strinjale s pripovedjo cigano, prišla mu je misel, da je morda on tisti sin. »Kje je pač moj oče?« mislil je. »Morda je star in zdihuje po meni! In jaz? Jaz služim tujcem. Za vero Mohamedovo? – Ali nisem nekdam veroval nekaj drugega, lepšega, kar so me učili dobri ljudje – ah, tisti je moral moj oče biti, ki me je učil. Nekdaj sem bil kristjan, posilili so me v to vero in v janičarja, to je gotovo, to sem videl vsak dan na drugih zgledih. Zapustiti hočem to družbo, poiskati očeta, da, jaz moram vendarle tudi imeti človeka, ki me je ljubil.« In janičar pokrije obraz in sede zamišljen.

Ko pogleda zopet kvišku, vidi pred seboj cigana in poveljnika kloštrskega, starega Marka, svojega nepoznanega očeta. V pogledu, kakor je janičar pogledal starčka, bilo je nekaj tako milega, da je Marka čudno ganilo in privabilo globok zdihljaj iz njegovih prsi.

Prvo, kar je janičar cigana vprašal (kajti z menihom ni mogel govoriti, ker jezika deželnega ni razumel), bilo

je to: ali vé za tistega očeta, o katerem mu je pravil že večkrat.

»To se ve da, poznam ga, ni daleč od tukaj,« odgovori mu cigan, proti Marku pa reče: »Prijemlje se, prijemlje.«

»In kako si ti vse to izvedel?« popraša janičar.

»Prijatelj, jaz sem bil zraven, jaz sem vzel dečka na konja in sem ga spremil noter na Turško; pozneje sem ga večkrat videl, poznam ga tudi še dandanes prav dobro.«

»Ti ga poznaš?« reče janičar, vstane pa se usede zopet kakor človek, ki se je zmotil sam s seboj.

»Poznam ga,« odgovori cigan mirno, kakor bi izrekel kaj vsakdanjega, »dobro vem, da si ti tisti, ki sem ga jaz na Turško odpeljal.«

Janičar – strahovit v boju – vstane; na licu se mu je bralo, kako mu vre po glavi. »Govôri, človek, ako pripoveduješ resnico, kje je moj oče?«

Smejé zavije cigan na čuden način usta, seže po svojo nož, prereže janičarju vezi na rokah in, kazaje na starega Marka, govori: »Tu stoji, v lice mu poglej in videl bodeš očeta svojega lice.« In obrne se k očetu, rekoč: »Gotovo je tukaj Jurij Kozjak, še lepši od tedanjega, ki je jezdil z menoj na Turško.«

»Moj sin!« zavpil je stari Kozjak in v tem trenutku je padla stena med dvema srcema, oče in sin sta si ležala na prsih. Beseda sin srcu in ušesu nekdaj ni bila neznaná, že dolgo pa je ni čulo uho pod turbanom turškim.

Pač marsikaj bi bil rad poprašal starec novodobljene-ga sina, ali za zdaj je moral zadovoljen biti, da je mogel

govoriti s srcem tistega, ki ga je toliko časa pričakoval zastoj. Sicer pa je cigan tolmačil med njima, kar je bilo potreba.

Ni bilo težko priti zdaj iz kloštra. Jurij Kozjak – prejšnji janičarski glavar – ta je lahko prevaril svoje dozdanje pajdaše, rekoč, da so se mu vdali vsi v kloštru s to pogodbo, da oprostijo njega in tri ujete tovariše, ako se jim dovoli prostim oditi, pa da Turkom prepusté kloštrsko poslopje. Janičarjem je bilo vse povšeči, da bi bili le nazaj dobili svojega hrabrega poveljnika. Sicer so menili, da kristjanom ni treba mož beseda biti, ali ko so videli, da je njihovega glavarja v resnici volja, pripeljati sovražnike, ki so se mu vdali, v varstvo, niso si upali malemu krdelu ničesar storiti, ki je skozi sredo turškega tabora jezdilo z vsemi znamenitejšimi dragocenostmi in bogatijami kloštrskimi. Celó ko je glavar namenil se, da hoče kristjane spremiti do grada, da bi tako do zadnjega besedo spolnil, ni mu se upal nihče upirati, dasiravno se je to vsem več ko čudno zdelo. Veliko krdelo je hotelo iti z njim, da ne bi kristjanje ugovoru vkljub zopet zaprli poveljnika. To se vé, da se je ta temu ustavljal, rekoč, da ni potreba, in nazadnje vzel le čisto majhno število s seboj.

Vendar kmalu pride to krdelce v turški tabor nazaj in naznani preplašenim janičarjem, da jih je glavar popustil in šel s kristjani v grad Kozjak. Jeza, ki se je zavoljo tega vnela med Turki, skazala se je v tem, da so brž zapalili velikansko kloštrsko poslopje in razvalili ga

s cerkvijo vred. Kaj radi bi se bili maščevali nad izdajalcem samim, kakor so ga imenovali; vendar vedeli so, kako nevaren bi jim bil njih prejšnji glavar, ako se zedini z domačimi proti njim; zato se podvizajo, da gredó za veliko vojsko.

Že medpotoma so bili poslali cigana z dvema hlapcema naprej v grad Kozjak, da bi tam oznanili veselo novico, da pride pravi mladi gospodar Jurij. Še posebej je rekel Marko poročiti bratu Petru, ako bi bil že v gradu, da se mu ni ničesar bati, vse je pozabljeno, kar mu je bil hudega prizadejal.

V gradu veselja ni bilo ne konca ne kraja, ko se je razširila ta novica, zlasti med starejšimi hlapci.

Ko bi bil Bog s svojo mogočno strelo Petra z vedrega neba udaril, ne bi se bil bolj prestrašil, kakor ga je prestrašilo naznanilo, da se vrača njegov – po njem na Turško prodani bratranec in brat Marko na grad, da je vsa njegova hudobija prišla na dan, da mu ni več živeti med ljudmi. Kar sta hlapca poročila, da je nekaj veleval stari gospod Marko, da je pozabljeno, tega Peter že ni slišal, kakor hlapca nista vedela, kaj govorita.

»Proč je proč!« vpil je Peter z glasom, ki je vse prestrašil, kateri so ga čuli. »Pogubljen sem na večno!« Rekši, je bežal ven in nihče ni šel gledat za njim.

Ko se je vse veselilo in kričalo v gradu, vidé novega gospoda v turški obleki, manjkalo je Petra. Zastonj je stari Marko, ves solzen od samega veselja, za njim

popraševal, zastonj so družina ves grad pretaknili. Petra ni bilo. Tudi cigana ni bilo videti.

Šele drugo jutro navsezgodaj je prišel mlad hlapec strahoma staremu Marku grozovito novico povedat, da gospod Peter doli pod gradom v gozdu – na veji visi mrtev. Da je bilo to naznanilo grenka kapljica v pijači novega veselja, to si lahko mislimo. Opat Ulrik, ki je bil že popred s Petrom v grad prišel, rekel je z žalostnim glasom: »Kakršno življenje, taka smrt.«

Ljudje, katerim je bilo zaukazano, da so na tihem sneli Petrovo truplo z drevesa in ga pokopali, pravili so pozneje, da je cigan iz gošče pristopil in smeje se mrtvecu rekel: »Zakaj si me dal v vodo vreči, trap! Ne bi se ti bilo treba sicer obešati.« To so bile zadnje besede, ki jih je kdo čul iz ciganovih ust, kajti od tistega dne ga ni nihče več videl v slovenskih krajih. Ne dolgo potem je bila dežela rešena nemilega gosta: Turki, siti prelite krvi in morije, pomaknili so se spet nazaj.

Zopet se prikažejo slovenski kmetje, ki niso bili padli v boju z ljutim vragom pod krivo sabljo ali ki niso morali v sužnost med nečloveške Turke. Pela je sekira v hrastovem gozdu; razkopavali so upepeljene kupe, ostanke svojih poprejšnjih stanovanj, in k Bogu zdihovali so si stavili nova pohištva.

Opat Ulrik je dal s pomočjo okoli stanujočih plemenišev, posebno mladega Kozjaka, sezidati nov klošter v Stični. Sploh pa so si prizadevali po vsej deželi, da bi zacelili rane, ki so jih vsekali Turki.

Marko Kozjak vendar ni dolgo užival veselja, živeti pri svojem sinu, ki je bil vsem sosedom čudež, najboljši mož med kranjskimi plemenitaši. Ime janičar mu je bilo sicer ostalo, vendar nobena tistih grozovitih lastnosti, katere so se vezale navadno s tem imenom. Kmalu je Jurij pokopal svojega očeta, ki je umrl rad in vdan v previdnost božjo, katera mu je bila zadnji del življenja tolikanj oslajšala. Tudi opat Ulrik je šel kmalu za njim počivat v Bogu, ki vse dobro plačuje, vse hudo kaznuje. Bodi torej češčen in hvaljen!
